

VITAAL PLATTELAND STEENWIJKERLAND

Analyse keukentafelgesprekken agrarisch ondernemers:
'Haal de moet eruit en houd de moed erin'

INHOUD

Algemeen	5
Achtergrond	6
Doel	6
Onderzoeksopzet	7
1. Toekomstperspectief	9
1.1 Toekomst van het bedrijf: waarom wel of niet innoveren?	9
1.2 SWOT	14
1.3 Beleidsopgaven	15
1.4 Schaalniveau	15
2. Kennis en advies	16
2.1 Bij wie en waarom wilt u over het algemeen informatie en advies in?	16
2.2 SWOT	19
2.3 Beleidsopgaven	20
2.4 Schaalniveau	20
3. Sectoroverstijgende/-specifieke uitdagingen in relatie tot bedrijf	21
3.1 De grootste sectoruitdagingen	21
3.2 De belangrijkste uitdagingen	25
3.3 Beeld overheid over de sector	25
3.4 Vertrouwen sector in de overheid	26
3.5 SWOT	27
3.6 Beleidsopgaven	27
3.7 Schaalniveau	28
4. Gebiedsspecifieke uitdagingen in relatie tot bedrijf	29
4.1 Kenmerken van het gebied	29
4.2 Grootste opgaven in het gebied	30
4.3 Belangrijkste uitdagingen in het gebied	34
4.4 Eigen rol in transitieopgaven	34
4.5 SWOT	35
4.6 Beleidsopgaven	35
4.7 Schaalniveau	35

Colofon

Dit onderzoek is uitgevoerd door:

In opdracht van de gemeente Steenwijkerland.

Vilsteren, februari 2021

5. Gebiedspartijen	36
5.1 Rol van gebiedspartijen	36
5.2 SWOT	39
5.3 Beleidsopgaven	39
5.4 Schaalniveau	39
6. Overig	40
6.1 Corona	40
6.2 SWOT	42
6.3 Beleidsopgaven	42
6.4 Schaalniveau	42
7. Vervolg	43
7.1 Proces	43
8. Conclusies & Aanbevelingen	44
8.1 Conclusies	44
8.2 Aanbevelingen	46
Bijlagen	49

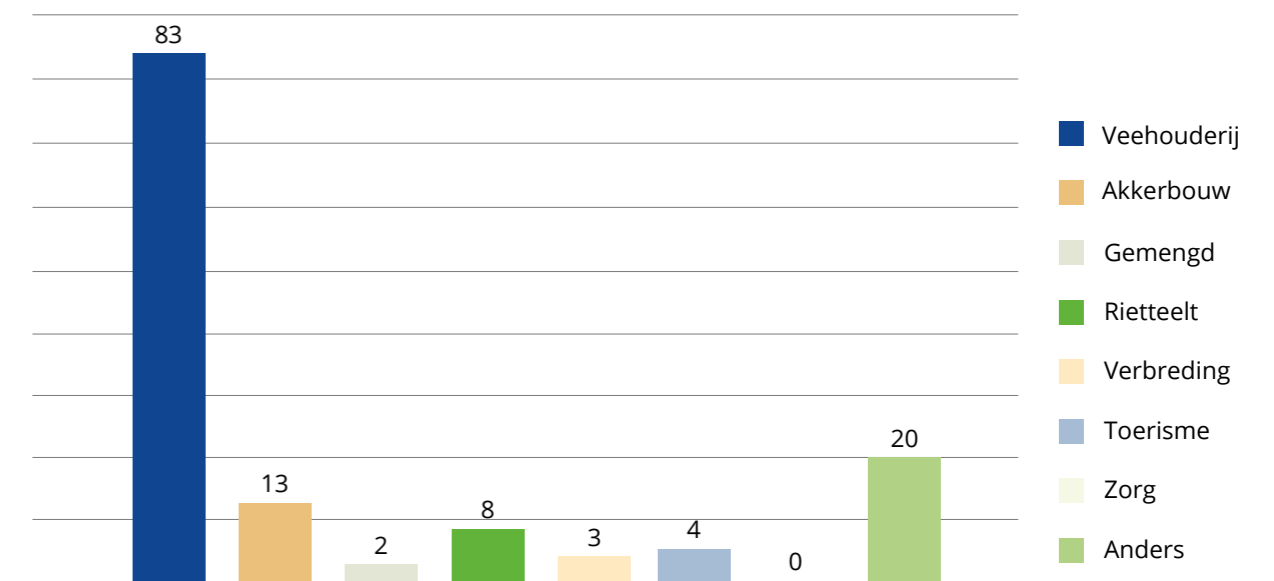
ALGEMEEN

Karakteristieken

De respondenten uit dit onderzoek zijn op een representatieve manier verdeeld over de sectoren ([conform landelijke & Overijsselse verdeling](#)). De meeste respondenten zijn vee-

houders, die hun producten verkopen via de vrije markt of met een contract. Hiernaast zijn er veel ondernemers die aan een coöperatie leveren. Een aantal ondernemers is in meerdere sectoren actief.

Overzicht aantal ondernemers in sectoren

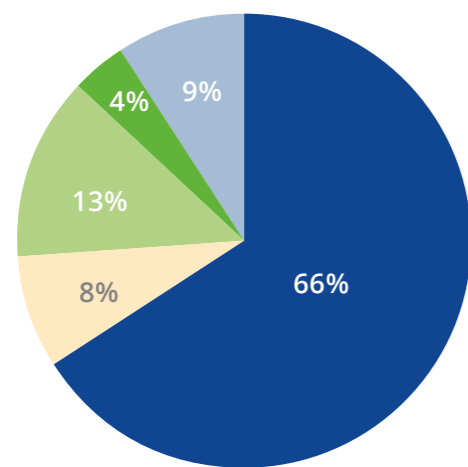

Grafiek 1: Type bedrijf

In de categorie Anders is onder andere ingevuld:

- Baan buiten de deur
- Loonbedrijf
- Biogas
- Zuivelbedrijf
- Aannemersbedrijf
- Schapenhouderij
- Hoveniersbedrijf
- Notenteelt
- Geen bedrijf meer
- Paarden

- Anders
- Rechtstreekse verkoop van producten
- Agrarisch natuurbeheer
- Biologisch
- Gangbaar

Grafiek 2: Focus van het bedrijf

In de categorie Anders is onder andere ingevuld:

- Natuurhooi
- Ecologisch
- Rietteelt
- Verkoop van agrarische machines
- Geen bedrijf meer
- Pacht binnen Natura 2000-gebied

ACHTERGROND

In de afgelopen maanden is er veel aandacht geweest voor de agrarische sector. Waar nu het coronavirus de boventoon voert, was dat slechts een paar maanden geleden nog de stikstofcrisis waarbij boeren door heel Nederland protesteerden tegen het beleid van de overheid. De agrarische sector staat daarmee voor een flink aantal uitdagingen. Om tot een integrale aanpak te komen, is er in Noordwest-Overijssel een samenwerkingsverband gevormd tussen Rijk, provincie, gemeenten in Noordwest-Overijssel en het waterschap dat gericht is op het samen(hangend) aanpakken van urgente opgaven en noodzakelijke transitie. Om daarin ook goed de wensen en behoeften van ondernemers mee te

nemen, heeft de gemeente Steenwijkerland besloten om van 18 mei 2020 t/m 1 juni 2020 een enquête te houden onder de agrarisch ondernemers en deze te complementeren met keukentafelgesprekken. Voorafgaand aan dit onderzoek zijn agrariërs geïnformeerd middels een brief van de gemeente Steenwijkerland, zie bijlage 1. De rapportage van deze enquête is op 10 juli 2020 opgeleverd en gedeeld met de gemeente Steenwijkerland. De resultaten van de keukentafelgesprekken bieden extra inzicht in de uitdagingen van de agrarisch ondernemers in de gemeente Steenwijkerland en zijn weergegeven in deze rapportage.

DOEL

Het doel van het kwalitatieve onderzoek door middel van keukentafelgesprekken is om meer inzicht te krijgen in wat er speelt bij ondernemers in de agrarische sector in Steenwijkerland en in de uitdagingen die zij op dit moment ervaren, waarbij zij ondersteuning zouden kunnen gebruiken.

ONDERZOEKSOPZET

Voor de keukentafelgesprekken is een gespreks-handleiding ontwikkeld door Stimuland in samenspraak met de gemeente Steenwijkerland. De inhoud van de gespreks-handleiding is (deels) gebaseerd op uitkomsten van het kwantitatieve onderzoek. De gespreks-handleiding is als bijlage 2 toegevoegd aan voorliggend rapport. Door de gemeente Steenwijkerland is een adressenbestand aangeleverd met ruim 350¹ agrarisch ondernemers.

verschillende bedrijven keukentafelgesprekken gevoerd. In onderstaand kader wordt dit nader gespecificeerd. Het is een aantal keren voorgekomen dat er tijdens één gesprek agrariërs van meerdere, verschillende bedrijven aanwezig waren. Het 'aantal agrarische bedrijven aan bod gekomen tijdens keukentafelgesprekken' ligt daarom hoger dan het 'aantal gesprekken gevoerd'. Deze respondenten zijn allemaal meegenomen in voorliggende rapportage.

In de periode van 1 augustus tot en met 31 december 2020 zijn met 105 agrariërs van

Keukentafelgesprekken	
1. Aantal gesprekken gepland	107
2. Aantal gesprekken gevoerd ²	101
3. Aantal agrarische bedrijven ³ aan bod gekomen tijdens keukentafelgesprekken	105

1 Van deze 350 ondernemers stonden 49 ondernemers dubbel vermeld in het bestand, daarnaast betreft het 30 ondernemers die hobbyboer zijn of het bedrijf reeds beëindigd hebben en 2 ondernemers zijn niet woonachtig in de gemeente Steenwijkerland.

2 Het verschil in het aantal geplande en daadwerkelijk gevoerde gesprekken komt door het annuleren van afspraken door agrariërs. Redenen voor het annuleren van afspraken waren erg situatie afhankelijk. Een deel van de afspraken is in tijden van strengere quarantaine omgezet in digitale overleggen. Met ondernemers - waarmee al een fysiek bezoek gepland stond - die geen digitaal of telefonisch gesprek wilden, is uiteindelijk geen gesprek gevoerd. Andere redenen om het geplande gesprek te annuleren waren bedrijfsomstandigheden of privéomstandigheden.

3 Met 'aantal agrarische bedrijven' tellen we het aantal bedrijven dat als één reactie meegenomen is in de totaalanalyse. Bij de grote meerderheid van die gesprekken echter, zaten meerdere bedrijfseigenaren/-partners en/of bedrijfsopvolgers aan tafel.

In het kwalitatieve onderzoek zijn alle agrariërs in Steenwijkerland benaderd door de gemeente Steenwijkerland middels een brief. Agrariërs konden zichzelf aanmelden voor een keukentafelgesprek bij Stimuland. Daarnaast zijn agrariërs⁴ door middel van een e-mail vanuit Stimuland benaderd, met de uitnodiging tot een keukentafelgesprek. Ook is onder andere via vakbladen, de lokale radio omroep en de social media van Stimuland de mogelijkheid om deel te nemen aan het onderzoek herhaaldelijk onder de aandacht gebracht. Tot slot heeft Stimuland telefonisch alle adressen, waar nog geen gesprek mee gepland stond, minstens één keer benaderd.

De ondernemers die geen gesprek wilden, geven als hoofdreden aan dat ze geen vertrouwen hebben in de gemeente en dat een keukentafelgesprek geen meerwaarde heeft, omdat dit niet bijdraagt aan een andere

houding van de gemeente. Andere redenen die worden genoemd zijn andere prioriteiten of dat andere mensen het beter kunnen verwoorden.

In de gesprekshandleiding zijn verschillende thema's aan bod gekomen. Er is allereerst gevraagd naar algemene informatie van de respondent. Daarna is naar het toekomstperspectief gevraagd en of agrarisch ondernemers gebruik maken van advies en ondersteuning voor het eigen bedrijf. Toen is stilgestaan welke sectoroverstijgende⁵ uitdagingen en gebiedsspecifieke⁶ uitdagingen worden ervaren door de agrariërs in relatie tot het eigen bedrijf. Vervolgens is gevraagd welke partijen actief zijn in dit gebied en welke impact corona heeft (gehad) op het eigen bedrijf. Tot slot is gepolst of er interesse was betrokken te worden bij het vervolg.

4 Degenen waarvan het e-mailadres beschikbaar was in het aangeleverde adressenbestand.

5 Onder sectoroverstijgend wordt verstaan: alle data die niet exclusief toe te schrijven zijn aan een enkele sector.

6 Onder gebiedsspecifiek wordt verstaan: opgaven die gerelateerd zijn aan een specifiek gebied.

1. TOEKOMSTPERSPECTIEF

Tijdens de keukentafelgesprekken zijn de volgende vragen gesteld onder dit thema:

Hoe ziet de toekomst voor uw bedrijf eruit?

- Wat is uw toekomstbeeld voor de komende jaren (uitbreiding hoofdactiviteit, behoud van huidige situatie, afbouwen/stoppen hoofdactiviteiten)?
- Wat gaat er volgens u veranderen qua bedrijfsvoering de komende jaren? Als u geen veranderingen verwacht kunt u dat nader toelichten?
- Verkent u ook andere opties zoals sluiten kringlopen en natuur in combinatie met landbouw, lokale productieketens of toename van nevenactiviteiten?

Analyse

1.1 TOEKOMST VAN HET BEDRIJF: WAAROM WEL OF NIET INNOVEREN?

Kostprijs en schaalvergroting

Een wezenlijk deel van de agrarisch ondernemers is gericht op het beheersbaar houden van de kostprijs en de uitbreiding van de schaalomvang van het bedrijf. Dat heeft onder andere te maken met eventuele bedrijfsvername of optimaliseren van de bedrijfsvoering. Wanneer sprake is van uitbreiding of optimalisering is door meerdere boeren genoemd dat ze niet de bedoeling hebben meer dieren te gaan houden. Ondanks dat er wellicht plannen zijn voor uitbreiding, is de geringe financiële ruimte de beperkende factor voor veel boeren. Want voor opschaling moeten bijvoorbeeld ook weer fosfaatrechten worden aangekocht. Daarnaast moet ook verschil worden gemaakt binnen de verschillende deelsectoren in de landbouw. Een varkenshouder zal eerder gericht zijn op schaalvergroting, omdat ze geen grond onder het bedrijf hebben.

Op de vraag wat de grootste uitdaging voor de toekomst is, gaven veel boeren dan ook het antwoord 'het verdienen van een goede

boterham'. Door een biologische melkveehouder wordt het treffend verwoord: 'Het blijft lastig om een goede prijs te maken, ook wij als biologische melkveehouders die zelf onze melk verzuivelen en afzetten, hebben hier erg veel moeite mee. We blijven zoeken naar manieren om de verduurzaming die wij doorvoeren ook daadwerkelijk betaald te krijgen. 'Een gangbare melkveehouder die duurzaamheid hoog in het vaandel heeft staan zegt: 'Bij mij ontbreekt de financiële ruimte terwijl op mijn bedrijf sprake is van een extensieve bedrijfsvoering met een duurzame veestapel met Jersey koeien.' In de keukentafelgesprekken is dit dilemma relatief vaak aan bod gekomen: het pittoreske beeld van het publiek over het runnen van een boerenbedrijf in relatie tot het verwaarden van het product.

Het opschalen heeft niet altijd de voorkeur van de ondernemer, maar is vaak ook een gevolg van het systeem waar de agrariër in zit. Door de toenemende regeldruk worden veel agrariërs in een keurslijf gedrukt waar zij niet in passen en/of nog niet aan toe zijn. Daardoor moet er steeds meer vreemd vermogen in, worden de marges kleiner en zijn ze genoodzaakt om te groeien. Ook de periferie stimuleert de groei van bedrijven.

'Voor Friesland Campina heeft een bedrijfsomvang van 140 koeien tegenwoordig de voorkeur', aldus een melkveehouder. Terwijl de gemiddelde bedrijfsomvang 100 koeien is in Nederland. Ook komt uit interviews naar voren dat de potentiële bedrijfsopvolgers, die veelal een agrarische opleiding volgen, vaak op de opleiding nog meekrijgen dat 'groeien' de toekomst is. Doordat de tendens nog steeds is dat bedrijven groter worden, is het voor kleinere bedrijven lastiger om te experimenteren.

Beperkte ruimte om te investeren in duurzaamheid

De meeste ondernemers willen wel investeren in duurzaamheid, maar zij worden hierin gelimiteerd door een beperkte tot geen financiële ruimte vanwege een hoge kostprijs en een lage opbrengstprijis, tegenstrijdigheden en complexiteiten in de vergunningverlening, onzekerheid rondom de stikstofcrisis of dat er geen beschikbaarheid is op het elektriciteitsnet.

Als agrariërs gaan investeren in duurzaamheid, werkt dit weer kostprijsverhogend. Daar staat echter in veel gevallen geen hogere opbrengst voor hun product tegenover. 'De melkprijs zit al jaren op hetzelfde niveau. Maar de kosten voor de boer blijven stijgen, door allerlei nieuwe regels', zo laat een ondernemer weten.

Agrarisch ondernemers die op dit moment extensief ondernemen, geven aan dat dit bedrijfseconomisch niet aantrekkelijk is en dat intensiever ondernemen dan toch weer als oplossing wordt gezien voor een beter rendement. In geval van extensivering is extra grond nodig, maar er is sprake van grondschaarste omdat de gronden vaak al vergeven zijn voor natuurontwikkeling. Een enkeling is echter positief: 'Ik verwacht dat er voldoende ruimte blijft om te ontwikkelen, omdat genoeg bedrijven gaan stoppen zal grond niet het probleem zijn.' Daarnaast zijn melkveehouders door de zuivelsector verplicht om de KringloopWijzer in te vullen, maar met de uitkomsten wordt niets gedaan door overheden of periferie.

Door een melkveehouder wordt opgemerkt dat zij de 'KringloopWijzer door een adviseur laten invullen vanwege de ingewikkeldheid van het systeem en dat de uitkomsten moeilijk leesbaar en moeilijk toepasbaar zijn'.

Een hogere leeftijd, geen bedrijfsopvolger, een te kleine omvang van het bedrijf worden ook als redenen opgegeven om niet of beperkt te investeren in duurzaamheid. Financiële middelen worden dan alleen nog aangewend om de bedrijfsvoering te optimaliseren.

Daarnaast moet worden aangestipt dat boeren duurzaamheid verschillend interpreteren. Een akkerbouwer vat het als volgt samen: 'We zetten vol in op efficiëntie, daarmee gaan we zo zuinig mogelijk om met grondstoffen en machines. Het is de meest duurzame vorm van produceren. Biologisch of extensiveren kan dit efficiëntieniveau nooit evenaren.' Terwijl een biologische melkveehouder overweegt om biologisch dynamisch te worden: 'Wij zijn bezig met het sluiten van kringlopen, geen kunstmest meer gebruiken, geen antibiotica meer toepassen, bijna volledig energieneutraal produceren. Daarnaast heb ik recentelijk nog een cursus homeopathie bij koeien gevolgd, waardoor er bijna geen antibiotica op ons bedrijf gebruikt wordt.'

Door de agrariërs wordt het belang benadrukt dat ook de gemeente een rol heeft om te komen tot een goed verdienmodel voor de sector. De gemeente kan ook het goede voorbeeld geven bijvoorbeeld door het inzaaien van bermen.

Verbreding als kans

Een deel van de boeren ziet in de verbreding van het bedrijf de toekomst. In het kader hierna zijn enkele citaten van agrarisch ondernemers weergegeven met voorbeelden waaraan gedacht wordt. Een aantal andere boeren die al meerdere bedrijfstakken heeft, willen hun bedrijfsvoering optimaliseren. Regelmatig geven agrarisch ondernemers aan dat ze in een toeristisch gebied zitten, maar de mogelijkheden hiervan nog onvoldoende benutten. De opties die worden genoemd zijn bijvoorbeeld een melktap of zuivelverkoop, omdat er relatief veel recreanten voorbijkomen. Daarnaast is er zeker belangstelling om de mogelijkheden te verkennen van bijvoorbeeld het verwaarden van natuur rondom de agrarische bedrijven. Natuur- en milieuorganisaties lijken echter nog niet zo ver te zijn. Een aantal gangbare melkveehouders wil graag behoud van de huidige situatie, maar is wel geïnteresseerd in de mogelijkheden van agrarisch natuurbeheer. Enkele ondernemers zijn echter ook heel uitgesproken dat ze geen neventak willen. Een bedrijfsopvolger geeft het als volgt weer: 'Als ik met 100 koeien mijn boterham niet kan verdienen, moet ik iets anders gaan doen.'

'Ik denk wel eens na om een melktap te beginnen, maar we zitten helemaal achteraf.'

'Ik wil mijn hoofdtak (akkerbouw) wel uitbreiden. Ook zou ik graag andere gewassen willen telen zoals aardappelen, wortels en uien. Met de B&B willen we voorlopig niet uitbreiden. Twee kamers zijn nog te doen alleen. Als we meer kamers zouden willen, moeten we personeel aannemen.'

'Mijn dochters zijn werkzaam in de zorg en kinderopvang. Dit zouden in de toekomst neventakken kunnen worden omdat de kinderen graag het bedrijf in de familie willen houden.'

'Met de koeien wil ik niet groeien. Met de vleeskuikens wil ik nog wat uitbreiden. Ik heb verschillende plannen voor verbreding. Ik ben bezig met een biogasinstallatie. Ook willen we een boerderijwinkel beginnen. Ook houd ik me bezig met korte ketens. Ik zie mezelf als een vooruitstrevende boer.'

'We denken na wat we naast het bedrijf kunnen doen, maar het voelt voor mij wel dat verwacht wordt dat iedereen tegenwoordig een neventak moet hebben.'

'We hebben twee takken: melkveebedrijf en kinderopvang sinds 2018. We moesten wel een tweede tak erbij. Gelukkig is dit ook mijn passie. We zijn wel blij met de verbreding, naast het melkgeld.'

Citaten van agrarisch ondernemers over verbreding.

Een enkeling is bezig om de stierkalfjes zelf op te fokken en lokaal af te zetten via restaurants. Door een schapenhouder wordt een voorbeeld gegeven dat lokaal afzetten moeilijker is dan soms wordt gedacht: 'Ik heb geprobeerd om mijn schapenvlees te verkopen aan de consument, maar hier was geen belangstelling voor. De consument was niet bereid om te betalen voor kwaliteitsvlees.' Een stierenhouder verkoopt vlees van zijn stieren aan huis. 'Ik ben gekrompen van 100 naar 25 stieren. Eerst was

ik afhankelijk van de markt en nu kan ik mijn eigen prijs bepalen. De afzet is afgelopen jaar zelfs vergroot vanwege corona.' Daarbij dient opgemerkt te worden dat de stierenhouder ook nog vier dagen in de week werkt als ZZP'er. Daarnaast is het van belang om aan te stippen dat het beginnen van een neventak soms bittere noodzaak is, omdat met de hoofdactiviteit onvoldoende financiële middelen worden gegenereerd.

'We hebben nog geen neventak, maar als we door willen moeten we wel op zoek naar een neventak of een baan erbij. De volgende generatie moet ook verder kunnen. Ik hoop dat mijn zoon in de toekomst een goede boterham met de melkveehouderij kan verdienen.'

Citaat van een ondernemer die benadrukt dat het beginnen van neventak niet altijd vrijwillig is.

Een aantal boeren merkt op dat je 'wel het type ondernemer hiervoor' moet zijn: niet iedereen heeft de wens om mensen op hun bedrijf te ontvangen en producten te verkopen, sommigen geven aan ook 'gewoon boer' te willen zijn. Door een enkeling wordt de angst uitgesproken dat een neventak/activiteit zoals agrarisch natuurbeheer verplicht wordt vanuit het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) of FrieslandCampina in de toekomst.

Daarnaast zijn er ook enkele hele creatieve ondernemers. Zo wordt door een potentiële bedrijfsopvolger nagedacht over de mogelijkheden van sprinkhanenteelt. Door een voormalig biologische melkveehouder is enkele jaren geleden een CSA (Consumer Supporter Agriculture) bedrijf opgezet. Klanten hebben hier een jaarabonnement die ze vooraf betalen. Daarmee nemen zij ook een oogstrisico. De oogst is bedoeld voor directe consumptie. Een echtpaar heeft een notenggaard aangelegd van 5 hectare achter het huis. Waarbij de ondernemers bomen aan huis verkopen, maar in de toekomst heel graag een winkel hiervoor willen hebben. Ook zijn ze van plan om te starten met een pluktuin.

Afbouwen en stoppen

Een deel van de agrariërs heeft inmiddels de pensioengerechtigde leeftijd bereikt en is aan het afbouwen. Een andere reden om te stoppen is de grote onzekerheid binnen de sector of vanwege de ontwikkelopgave voor natuur van de provincie. Soms wordt gesproken over emigratie, maar veelal zijn deze plannen niet doorgezet. Daarnaast zijn er voorbeelden van agrarisch ondernemers die hun kinderen

ontmoedigen om boer te worden. Ook zijn er voorbeelden voorbij gekomen van boeren die wel willen stoppen maar gewoonweg niet de financiële middelen hebben om dit te doen.⁷

'Ik omschrijf mijzelf als een boer in hart en nieren en zou ook niet goed weten wie ik zou zijn, als ik geen boer meer zou zijn. Het is echt mijn identiteit. Alle onzekerheid binnen de sector maakt het niet makkelijk. Als agrarisch ondernemer moet je 30 jaar vooruitdenken terwijl de overheid maar 4 jaar vooruitdenkt. Ik denk na over verhuizen naar het buitenland, maar dit wil ik eigenlijk ook niet omdat ik een sociaal mens ben en gehecht ben aan deze omgeving. Ik wil wel uitgekocht worden, maar dan wil ik hier wel een reële prijs voor krijgen.'

Een citaat van een agrarisch ondernemer met een zichtbare innerlijke strijd of hij moet stoppen of doorgaan

Bedreigingen

Bij een groot deel van de agrarisch ondernemers is sprake van een beperkte financiële ruimte. Om extensief te ondernemen is meer grond nodig, maar de investeringsruimte van met name (melk)veehouders is beperkt. Concurrentie is er met name vanwege plannen voor de uitbreiding van natuur en van akkerbouwers. Daarnaast leggen verschillende private partijen een claim op de landbouwgrond, vooral voor de aanleg van zonneakkers. Voor landbouwers kan dit financieel interessant zijn, maar wellicht is dit niet wenselijk voor het landschap. Door deze ontwikkeling is ook sprake van grondschaarste.

⁷ De veelvoorkomende reden waarom boeren niet de financiële middelen hebben, is omdat ze overgefinancierd zijn en/of dat de hypotheek de waarde van het bedrijf overstijgt. Daardoor heeft de boer geen zeggenschap meer en bepaalt de bank de koers van het bedrijf.

De ontwikkelingen rondom stikstof worden als bedreigend ervaren, omdat vergunningverlening zo goed als stilligt waardoor het bijna niet meer mogelijk is om de bedrijfsvoe-

ring te optimaliseren door bijvoorbeeld een oude stal te vervangen door een nieuwe stal, laat staan om te extensiveren.

1.2 SWOT ^{8 9}

Thema 1	
S – kracht/sterk (intern)	Gericht op kostprijs(verlaging) en schaalvergroting, de agrarische bedrijven zijn gevestigd in een toeristisch gebied, een flink deel van de bedrijven is al gericht op verbreding of oriënteert zich hierop.
W – zwaktes (intern)	Agrariërs zijn volledig afhankelijk van de keten waarin zij produceren, waardoor bewegingsvrijheid van de ondernemer heel beperkt is. Ook is er beperkte tot geen financiële armslag om te investeren.
O – kansen (extern)	Groot deel van de agrarisch ondernemers is bereid te investeren in duurzaamheid, toenemende belangstelling van consumenten voor lokale producten, brede belangstelling voor verbreding, mogelijkheden rondom toerisme en natuur kunnen beter benut worden, aanleg van zonneakkers is (financieel) aantrekkelijk voor de agrariërs.
T – bedreigingen (extern)	Afhankelijkheid van de overheid en periferie, toenemende regeldruk, belemmeringen in de vergunningverlening, kortstondige belangstelling van de consument voor lokale producten, onzekerheid met betrekking tot de stikstofcrisis, groot aantal stoppers omdat er geen bedrijfsopvolger is of vanwege grote onzekerheid in de sector, claim op landbouwgrond, toenemen van zonneakkers heeft impact op het landschap.

⁸ De SWOT-methode is gebruikt om de uitkomsten te vertalen naar de conclusies en aanbevelingen op beleids- en schaalniveau.

⁹ Onder beleidsniveau worden uitdagingen op het gebiedsniveau verstaan en onder schaalniveau worden de uitdagingen teruggebracht naar het boerenenerf.

1.3 BELEIDSOPGAVEN

Noordwest-Overijssel, een samenwerkingsverband bestaande uit het Rijk, provincie, gemeenten in Noordwest-Overijssel en het waterschap, heeft flinke ambities ten aanzien van het aanpakken van urgente opgaven en noodzakelijke transitie zoals:

- Terugbrengen van de emissies van milieubelastende stoffen.
- Inpassen van grote ruimteclaims vanuit klimaat-, landbouw-, voedsel- en energietransitie; behoud.
- Behoud en ontwikkeling van waardevol natuur en landschap, erfgoed, beleefbare historie en het bijbehorende toeristisch product.
- Zorgvuldig omgaan met grondstoffen en productiefactoren.

Het is voor de individuele agrariër lastig om te investeren in bijvoorbeeld technieken om de emissies van milieubelastende stoffen te reduceren of waarmee zorgvuldig(er) wordt omgegaan met grondstoffen en productiefactoren. Agrariërs zien wel kansen in de verbreding naast hun hoofdactiviteit, bijvoorbeeld om de mogelijkheden rondom natuur en toerisme beter te verwaarden. Door de lastige financiële positie waar veel onderne-

mers zich in bevinden, is het aanleggen van een zonneakker een aantrekkelijk alternatief. Dit zou wel weer impact kunnen hebben op de aantrekkelijkheid van het karakteristieke landschap van het gebied. Van de betrokken overheden wordt dan ook gevraagd om actief mee te denken over een beter verdienmodel voor de boeren en om enige regie te nemen ten aanzien van het inpassen van de ruimteclaims.

1.4 SCHAALNIVEAU

Door het onzekere financiële perspectief kunnen agrariërs niet substantieel investeren, terwijl de meerderheid hiertoe bereid zou zijn. De grote ambities en opgaven kunnen daarom niet (alleen) de verantwoordelijkheid zijn van de individuele agrariër. Door de betrokkenen uit het gebied moet kritisch gekeken worden wie welke verantwoordelijkheid heeft en op welk schaalniveau ambities en opgaves worden vormgegeven. Ten aanzien van de agrarische sector is het de uitdaging dat ambities en opgaven weer herleidbaar zijn naar het schaalniveau van het boerenenerf, zodat het weer financieel haalbaar wordt om te investeren met een realistisch terugverdiendtijd voor de agrariër.

2. KENNIS EN ADVIES

Tijdens de keukentafelgesprekken zijn de volgende vragen gesteld onder dit thema:

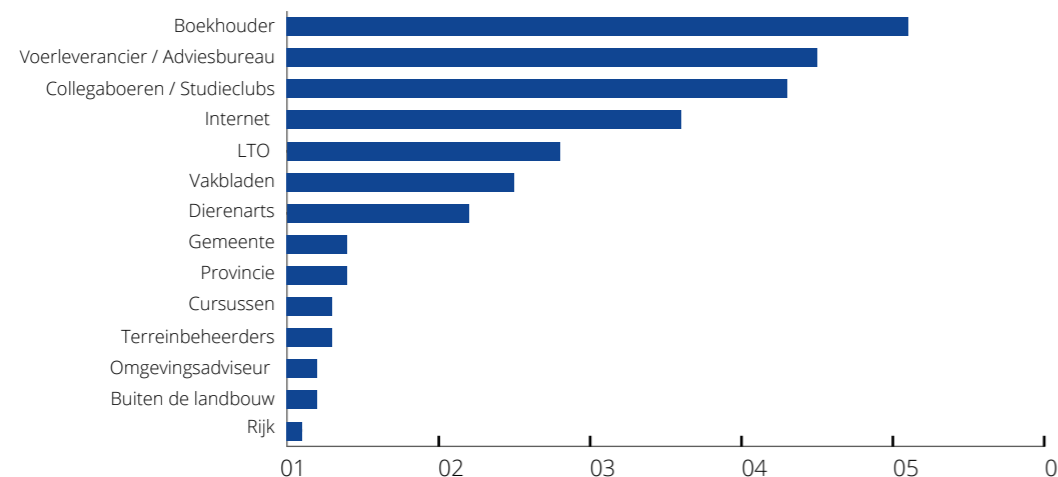
Bij wie en waarom wilt u over het algemeen informatie en advies in?

- Bij welke instanties wilt u kennis en advies in (Rijk, provincie, gemeente, agrarische brancheorganisatie, lokale gebiedsorganisaties, terreinbeheerders, collega-ondernemers, media, anders, geen)?
- Waarom is de accountant/boekhouder uw of voor agrarisch ondernemers de belangrijkste adviseur?
- Er is behoefte aan meer informatie over innovaties in de sector en mogelijkheid tot klankborden. Van wie verwacht u deze informatie?

Analyse

2.1 BIJ WIE EN WAAROM WINT U OVER HET ALGEMEEN INFORMATIE EN ADVIES IN?

Onderstaand figuur geeft een indruk van de verschillende bronnen waar agrariërs zich tot wenden voor kennis en advies. Ook de mate waarin agrariërs aangeven een beroep te doen op betreffende bron is gevisualiseerd.

Grafiek 3: Instanties waar ondernemers informatie en advies inwinnen

Boekhouder belangrijkste adviseur

De boekhouder blijkt veruit de voornaamste adviseur van - en wordt het meest ingeschakeld door - de agrarisch ondernemer, met name voor financiële vragen. 'De boekhouder is voor mij een bron van informatie met betrekking tot ingewikkelde regelgeving', aldus een melkveehouder. Sommige boeren gaven aan de boekhouder ook te zien als sparring-partner. Dit komt omdat zij op de hoogte zijn van de financiële situatie van een bedrijf, en daarnaast overzien ze het geheel. Een accountantskantoor heeft meerdere expertisen in huis, waardoor snel geschakeld kan worden.

Een enkeling geeft aan weinig contact te hebben met de boekhouder. Een wezenlijk deel van de boeren uit de gemeente Steenwijkerland is aangesloten bij Countus Accountants en adviseurs en Alfa Accountants en adviseurs. Flynth Adviseurs en accountants wordt een enkele keer genoemd.

Een aantal boeren zegt dat tegenwoordig het advies van hun accountants of banken anders is dan voorheen. Vroeger was het advies gericht op schaalvergroting en nu wordt geadviseerd om te behouden wat je hebt. Terwijl andere agrarisch ondernemers juist uitspreken dat 'banken en accountants nog steeds een verdere efficiëncyslag en intensivering promoten en te weinig meebewegen met de signalen die er zijn vanuit de samenleving'.

De veevoedadviseur neemt de tweede plek in als belangrijkste adviseur en verstrekt met name informatie over voeding en grasland. Een melkveehouder waarschuwt: 'Ik heb een goede relatie met mijn veevoedadviseur, maar we moeten als sector wel alert zijn dat we niet te afhankelijk zijn van dergelijke partijen. Want hoe onafhankelijk is een commerciële partij als een agrarisch ondernemer deze partij tegelijkertijd veel geld verschuldigd is?'

De meeste veevoedadviseurs die betrokken zijn bij de agrarische sector in Steenwijkerland zijn werkzaam voor Agrifirm, De Eendracht, De Heus Voeders, Van Benthem Diervoeders, ABZ Diervoeding of ForFarmers. Een enkeling merkt op dat te veel wisselingen plaatsvinden van voedadviseurs. Bij boeren die op iets hogere leeftijd zijn, verricht de voedadviseur ook digitale werkzaamheden. Sommige boeren geven de voorkeur aan een onafhankelijke adviseur zonder onderliggende agenda. Boeren sparren ook veelvuldig met collega-ondernemers uit de buurt of in studieclubverband. Een aantal vrouwen van boeren is aangesloten bij studieclubs voor boerinnen. De beurs in Hardenberg wordt ook enige keren genoemd als plek waar boeren elkaar ontmoeten.

Regelmatig wordt advies ingewonnen bij een adviesbureau, zoals Exlan of DLV voor vergunningstrajecten omdat dit vaak erg complex is. Een agrariër heeft geen tijd om dit naast zijn bedrijf te doen. Veehouders noemen ook de dierenarts als belangrijke adviseur, onder andere vanwege het bedrijfsgezondheidsplan.

Agrarische brancheorganisaties

Een beperkt aantal agrarisch ondernemers is lid van LTO-Noord. Enkele leden zijn ook bestuurlijk actief voor LTO-Noord. Daarom zijn deze ondernemers goed op de hoogte van ontwikkelingen rondom wet- en regelgeving en innovaties. Door een enkeling wordt zelfs genoemd dat, vanwege zijn bestuurlijke betrokkenheid, hij zelfs beter is ingevoerd dan bestuurders van de gemeente, waardoor hij zelf vaak benaderd wordt door ambtenaren en boeren over hoe iets zit. Andere agrarische belangenbehartigers, zoals de Nederlandse Melkveehouders Vakbond (NMV), Nederlandse Akkerbouw Vakbond (NAV) of Producenten Organisatie Varkenshouderij (POV), zijn niet genoemd door de respondenten.

In hoofdstuk 5 wordt uitgebreider ingegaan op de beweegredenen van agrarisch ondernemers waarom ze wel of geen lid zijn van LTO.

Agrarische media en internet

Agrarische media zoals Nieuwe Oogst of Boerderij worden frequent gelezen om op de hoogte te blijven van de laatste actualiteiten rondom wet- en regelgeving, maar ook om op de hoogte te blijven van innovatieve ontwikkelingen. Ook social media worden hiervoor benut. Agrarisch ondernemers gebruiken ook het internet om achtergrondinformatie op te zoeken. Bijvoorbeeld via de website van FrieslandCampina. Daarnaast worden door veel organisaties nieuwsbrieven met relevante ontwikkelingen gestuurd, die met enige regelmaat gelezen worden. Door enkele agrarisch ondernemers wordt genoemd dat de (agrarische) media meer positief nieuws mogen brengen over de sector of zoals een melkveehouder het verwoordt: 'In de media lees je nooit het echte verhaal. Burgers worden bedrogen. Het eerlijke verhaal moet verkondigd worden en laten we beginnen bij de scholen. De duurzaamste kip is eigenlijk de *plofkip*, maar dit past niet in het emotionele verhaal.'

Rol gemeente

De meeste boeren geven aan dat er weinig contact is met de gemeente. Voor een enkele boer doet de boekhouder de contacten met de gemeente. Een enkeling heeft direct contact met de wethouder omdat ze elkaar kennen. Door enkele agrariërs wordt aangegeven dat de gemeente redelijk gericht is op natuur en niet altijd oog heeft voor landbouwbelangen. De lobby van Natuurmonumenten is volgens veel respondenten vrij sterk, wat volgens hen terug te zien is in de eisen bij pacht van grond van de gemeente. Door agrariërs wordt aangegeven dat het zou helpen wanneer plannen van tevoren getoetst zouden kunnen

worden bij de gemeente om af te tasten hoe gemeenteamttenaren erin zitten. Ook is niet altijd helder wie vanuit de gemeente het aanspreekpunt is, wat de visie is van de gemeente en goede ideeën worden niet opgepakt. Sommige ondernemers ervaren de gemeente ronduit negatief. Een ervaring van een veehouder: 'Ik heb geen positieve ervaring met de gemeente. Ik moet veel zelf uitzoeken en krijg weinig advisering, wellicht komt dit vanwege onvoldoende kennis bij de gemeente.'

De meeste boeren hebben gering contact met de provincie. Hoewel contacten met de provincie Overijssel over het algemeen als constructief worden ervaren. Een melkveehouder geeft zelfs aan korte lijnen te hebben met de gedeputeerde Landbouw & Natuur van de provincie Overijssel Gert-Harm ten Bolscher. Een enkeling adviseert: 'Door de gemeente en provincie wordt generiek beleid gemaakt, terwijl meer bedrijfsspecifiek moet worden gekeken wat mogelijk is en welke regels zouden moeten gelden.' Door enkele boeren wordt opgemerkt dat de provincie vooral oog heeft voor de voorlopers, of om in de woorden van de agrariërs zelf te blijven: knuffelboeren. Ze doen de oproep om de 'middengroep' te faciliteren, omdat 90% van deze groep fundamentele keuzes moet maken. De gemeente kan de randvoorwaarden scheppen voor deze groep boeren.

Een melkveehouder heeft een tip voor zijn collega's: 'Met de verplaatsing van de boerderijen heb ik veel kennis bij de gemeente en provincie gehaald. De gemeente en provincie hebben ons toen goed geholpen. De gemeente heeft bijvoorbeeld actief meegedacht met de bouwblokken. Het is belangrijk om te lobbyen als je iets voor elkaar wilt krijgen bij de gemeente of provincie.'

Overig

Andere partijen die nog worden genoemd zijn: Boerenverstand en Delphy. Sommige agrariërs hebben een baan (in de agrarische sector) naast het bedrijf, waardoor ze op de hoogte zijn van situaties op andere bedrijven en actualiteiten. Anderen zoeken inspiratie bij ondernemers buiten de landbouw, omdat de agrarische sector redelijk in zichzelf gekeerd is. Ook wordt genoemd dat er redelijk goede contacten zijn met lokale gebiedsorganisaties en terreinbeheerders op operationeel niveau zoals Landschap Overijssel. Door agrariërs wordt wel ervaren dat deze medewerkers niet altijd genoeg bewegingsruimte krijgen van 'hogere hand'. Andere agrariërs proberen mee te bewegen en te doen wat de

maatschappij vraagt, maar ze ervaren hier geen steun van de banken en accountants in de advisering. Een enkele ondernemer ondervindt geen steun van collega-boeren uit de buurt, wellicht komt dit omdat ze zijn omgeschakeld naar biologische melkveehouderij. Deze ondernemers trekken daardoor hun eigen plan en bepalen zelf hun eigen richting zonder advies in te winnen van adviseurs of collega-ondernemers. In specifieke gevallen wordt specialistische kennis ingehuurd. Ook wordt opgemerkt 'dat er sprake is van een nieuwe generatie hoger opgeleide boeren.'

2.2 SWOT

Thema 2	
S – kracht/sterk (intern)	Agrariërs nemen via verschillende kanalen tegelijk informatie tot zich daardoor zijn ze goed op de hoogte van de laatste ontwikkelingen met betrekking tot wet- en regelgeving en innovaties.
W – zwaktes (intern)	Vanwege complexiteit van vergunningverlening is het nodig om adviesbureaus in te huren, de erfbetreders hebben commerciële belangen waardoor een onafhankelijk advies niet altijd geborgd is.
O – kansen (extern)	Agrariërs zouden zich onafhankelijker kunnen opstellen ten opzichte van erfbetreders omdat ze ook via 'onafhankelijke kanalen' informatie tot zich kunnen nemen, plannen toetsen bij gemeente werkt bevorderlijk en contacten met provincie worden als constructief ervaren, waardoor er wellicht toch meer kan dan het soms lijkt.
T – bedreigingen (extern)	Afhankelijkheid van adviseurs, geen helder aanspreekpunt bij gemeente en ontbreken van een duidelijke visie, grote invloed van natuurorganisaties op beleid gemeente.

2.3 BELEIDSOPGAVEN

De accountant heeft zicht op de financiële situatie van een bedrijf en daarmee ook een redelijk goed beeld van de sector. Dat geldt ook voor banken. De gemeente zou kunnen nadenken op welke manier zij accountants en banken kan betrekken bij totstandkoming van beleidsopgaven. Agrarische brancheorganisaties hebben weer een andere rol. Zij houden zich met name bezig om de belangen van de landbouwers op een effectieve manier te behartigen richting de verschillende overheden. Ook komt duidelijk naar voren dat agrarische media een belangrijk medium zijn waar de agrariërs hun informatie halen. Overheden kunnen agrarische media benutten om zelf kennis te nemen van actualiteit in de landbouw maar ook om beleidsvoorstellen te verspreiden in deze media met als doel om boeren te informeren en om draagvlak te verwerven. Daarnaast is het belangrijk dat als agrariërs aan de slag willen

met het realiseren van beleidsopgaven, maar niet bekend is wie hun aanspreekpunt binnen de gemeente is, tijd verloren gaat die anders besteed had kunnen worden.

2.4 SCHAALNIVEAU

Door de gebiedspartijen moet kritisch gekeken worden welke rol de erfbetreders¹⁰ innemen in relatie tot de agrariër. De erfbetreders zijn vaak werkzaam bij een commercieel bedrijf waardoor advisering wellicht niet altijd onafhankelijk is. Het is belangrijk dat beleidsmakers zich daarvan bewust zijn en nadenken welke rol de erfbetreders kunnen innemen in het realiseren van de beleidsopgaven zonder dat het ten koste gaat van de boer. Ook ten aanzien van het ontwikkelen van beleid met bijbehorende financieringsarrangementen is het de uitdaging dat het niet alleen het verdienmodel is van de erfbetreder/adviseur.

¹⁰ Onder erfbetreders wordt verstaan: adviseurs, dierenartsen, leveranciers, chauffeurs, bedrijfsverzorgers die regelmatig op agrarische bedrijven komen en de ondernemer en zijn gezin van dichtbij kennen.

3. SECTOROVERSTIJGENDE/ -SPECIFIEKE UITDAGINGEN IN RELATIE TOT BEDRIJF

Tijdens de keukentafelgesprekken zijn de volgende vragen gesteld onder dit thema:

Over welke sectoroverstijgende en -specifieke uitdagingen maakt u zich (het meeste) zorgen en welke impact hebben deze uitdagingen op het toekomstperspectief van uw bedrijf?

- Over welke sectoroverstijgende/-specifieke uitdaging maakt u zich het meeste zorgen en heeft de grootste impact op het toekomstperspectief van uw bedrijf (corona, stikstof, (tegenstrijdige) regelgeving, financiering, klimaatverandering, biodiversiteit, Natura 2000, etc.)?
- Waarom zien agrarisch ondernemers (tegenstrijdige) regelgeving, stikstofcrisis en Natura 2000 als belangrijkste uitdagingen in relatie tot het toekomstperspectief van het eigen bedrijf?
- Wat is het beeld volgens u wat de overheid (Rijk, provincie, gemeente) heeft over de agrarische sector? Indien negatief, wat is er volgens u nodig om dit te verbeteren?
- Heeft u vertrouwen in de overheid (Rijk, provincie, gemeente) als het gaat om kennis van de agrarische sector bij het vormen en totstandkoming van beleid? Zo nee, wat is er volgens u nodig om dit te verbeteren?

Analyse

3.1 DE GROOTSTE SECTOR- UITDAGINGEN

Gebrek aan stip op de horizon

Door de meeste agrariërs wordt aangegeven dat ze een stip op de horizon of een meerjarig toekomstplan missen van de overheid en daardoor niet kunnen anticiperen. De overheid is te veel bezig met korte termijn zaken. Ook zijn er grote zorgen over de onvoorspelbaarheid van het beleid en continu veranderende en opeenstapeling van regelgeving, waardoor nauwelijks nog vertrouwen in de overheid is. Het grootste wantrouwen wordt geuit richting de Rijksoverheid. Een onderne-

mer vindt dat er met twee maten gemeten wordt. 'Een tijdje geleden had RVO een fout gemaakt bij de mestboekhouding. Zij lossen dit op door een brief te sturen waarin werd aangegeven dat ze een vergissing hadden gemaakt. Wanneer een boer een fout maakt, dan zou hij beboet worden. De gevolgen voor de agrarisch ondernemer zijn veel groter dan de consequenties voor de overheid.' Door een schapenhouder wordt nog een opmerking gemaakt over Europa. 'Nederland heeft in Europa weinig te zeggen. We hebben zelf geen zeggenschap meer. Wanneer er geen Europa zou zijn, zouden wij zelf de touwtjes in handen hebben. Nederland zit vast.'

'Ik maak mij grote zorgen over de toekomst van de sector en of jonge boeren het nog wel aandurven. De regels zijn niet duidelijk. De werkdruk is hoog en ook Natura 2000 in combinatie met stikstof maken het niet makkelijk. Ik vraag me af hoe Nederland er over tien jaar uitziet als jonge boeren besluiten om het bedrijf niet over te nemen. Dit probleem stijgt boven alle andere problemen uit. Ik zie dat jonge boeren steeds meer radicaliseren omdat ze zo onder druk staan. Een stip ontbreekt aan de horizon voor deze groep.'

Een citaat van een melkveehouder die zijn zorgen uitspreekt over het ontbreken van een stip aan de horizon in het bijzonder voor de jonge boeren.

Decentrale overheden

De contacten met de gemeente en provincie worden als beter ervaren omdat ze dichter bij de boer staan, maar nog steeds bestaat er bij een aantal agrariërs wantrouwen richting deze overheidslagen. Een aantal geïnterviewden geeft aan dat de gemeente en provincie op zich wel trots zijn op de sector, maar dat mogen ze wel meer uitdragen. Een melkveehouder ervaart de gemeente als moeilijk en niet transparant en hij geeft een voorbeeld. 'De gemeente Noordoostpolder is volop aan de slag met het opwekken van energie. In de gemeente Steenwijkerland ligt alles stil. Een balletje wordt opgegooid. Dan komt er tegengas, het plan wordt in de ijskast gezet, en vervolgens wordt er niet meer over gecommuniceerd.' Een andere melkveehouder schetst een vergelijkbaar beeld: 'De gemeente houdt zich stil en heeft een afwachtende houding. Een heleboel ideeën zijn de revue gepasseerd, maar komen niet van de grond. Zoals bestemmingsplan, huizenbouw, zonnevelden, windmolens, enzovoort.' Een biologische melkveehouder besluit: 'Door de gemeente wordt geen visie uitgedragen. Door vele personele wisselingen worden afspraken niet nagekomen en zijn we het vertrouwen kwijt.' Een aantal boeren heeft het gevoel dat alle aandacht naar Steenwijk gaat vanwege het toeristisch belang.

Ook zijn er niet altijd positieve ervaringen met de provincie. Een melkveehouder vertelt: 'Ik heb het gevoel dat boeren aan de kant worden gezet door de provincie Overijssel. Ze worden niet serieus genomen. De provincie tekent namelijk ruimte in voor Natura 2000 en als jouw land daarin valt, heb je pech. Het heeft weinig zin om daar tegenin te gaan. Door de provincie wordt totaal niet meegedacht. De boer moet zelf een oplossing zoeken en kan een zienswijze of een bezwaar indienen, maar deze worden door de provincie makkelijk aan de kant geschoven.' Daarnaast zijn er enkele boeren die nog een bedrijf of grond hebben in Friesland. 'Wij voelen ons meer betrokken bij de provincie Friesland. De provincie Overijssel hoor je niet', aldus een melkveehouder die zowel een bedrijf heeft in Overijssel als in Friesland.

Het vertrouwen in het waterschap is ook niet groot omdat ze 'de boeren uit het waterschap willen hebben' volgens verschillende respondenten. Daarmee doelen deze respondenten op het bestuur van de waterschappen, waarin vroeger de meerderheid standaard vertegenwoordigers van de agrarische sector waren, maar tegenwoordig is dit niet meer zo.' Af en toe wordt opgemerkt dat overheden zich achter elkaar verschuilen.

Afstand beleid en praktijk

Agrarisch ondernemers geven aan dat de afstand tussen beleid en praktijk erg groot is. 'Beleid wordt gemaakt door mensen zonder kennis.' Meer balans zou er moeten zijn tussen theoretische en praktische mensen. Door agrariërs wordt soms gezegd dat ze op zich prima kunnen werken met ambtenaren die werkzaam zijn in het veld, maar daarboven is de afstand tot de werkvloer te groot. Door agrarisch ondernemers wordt ook frequent gerefereerd aan de complexiteit en stroperigheid met betrekking tot vergunningverlening en wordt zelfs gezien als een gegeven door veel boeren. Ook wordt soms ervaren dat de gemeente zich niet verantwoordelijk voelt en afspraken niet worden nagekomen. 'Als je iets verkeerd doet, weten ze je wel te vinden.' Een enkeling pleit voor ruimte in regelgeving voor experimenten zoals sprinkhanenteelt.

Verschillende boeren benadrukken dat de boerenstem niet meer vertegenwoordigd is in de politiek, in de totstandkoming van beleid

of in landbouwcoöperaties. Daarbij wordt verwezen naar het fosfaatdossier of de Programmatische Aanpak Stikstof (PAS). Een melkveehouder uit zijn zorgen: 'De macht bij de boer is weg. We moeten weer samen in gesprek met de overheid en een breed gedragen vertegenwoordiging uit de agrarische sector.' Doordat beleid zonder inspraak van de landbouw tot stand komt, ontstaat onlogische en tegenstrijdige regelgeving. Een aantal boeren roept op om de agrarische sector te zien als een gelijkwaardige partner. Door een enkeling wordt opgemerkt 'dat we niet meer interessant zijn omdat de sector heel klein is geworden en dat er alleen nog maar belangstelling is voor de grond'. Een veehouder geeft aan helemaal geen vertrouwen meer te hebben. 'Ik heb zelf in de lokale politiek gezeten, maar toen ben ik erachter gekomen dat veelal gewerkt wordt met dubbele agenda's. Ik heb het idee dat iedereen eerst aan zichzelf denkt, voordat aan het algemeen belang gedacht wordt.'

Grote zorgen over stikstof

De grootste zorgen zijn er over het ontbreken van duidelijk beleid op het gebied van stikstof in relatie tot Natura 2000-gebieden en de impact daarvan op het bedrijf. Een flink aantal boeren vindt dat stikstof niet alleen een probleem is van de landbouw, maar ook van andere sectoren. 'Door het Rijk wordt niet gerealiseerd wat de landbouw allemaal oplevert.' De agrariërs ervaren dat natuur prioritair wordt verklaard ten opzichte van de landbouw en er zijn zorgen of er geen uitbreiding van de omvang van Natura 2000-gebieden plaatsvindt. Een aanzienlijk aantal boeren zou graag zien dat de gemeente de agrarische sector verkiest boven natuur. Ook wordt soms gerefereerd aan de impact van Natura 2000-gebieden in Drenthe en Gelderland of Lelystad Airport op de agrarische bedrijven in Steenwijkerland. Een aantal agrariërs heeft grote zorgen omdat niet zeker is of de PAS-meldingen worden gelegaliseerd of NB-wet vergunningen zijn vernietigd.¹¹

Sommige agrariërs bevinden zich al jaren in onzekerheid. De emotionele en psychologische gevolgen zijn in sommige gevallen

enorm. Ook wordt een starre houding ervaren van terreinbeherende organisaties (TBO's), zoals Natuurmonumenten, in de rol als verpachter. Door een enkeling wordt zelfs geïmpliceerd dat de 'ruilverkaveling vooral is opgezet voor Natuurmonumenten'.

Andere thema's

Ander thema's waar boeren zich zorgen over maken die worden genoemd zijn: de lage melkprijs, vogelgriep, hoge werkdruk, toekomstige stikstofmaatregelen, droogte, waterwinning, aanscherpte bemestingsnormen, hoge grondprijzen door verkoop van grond voor zonneparken, beperkte beschikbaarheid van gewasbeschermingsmiddelen, ambivalente regelgeving, teveel administratieve lasten en teveel controles, de komst van de wolf, ontbreken van agrarisch natuurbeheer, onbekendheid met de geitenhouderij, scherpe voorwaarden voor derogatie voor extensieve bedrijven, geen afzetmogelijkheden van bokjes voor horeca door corona, gedwongen schaalvergroting, bestaansrecht van kleine bedrijven, onafhankelijk blijven als sector, grote belangen agribusiness, marges tussenhandel, Brexit, dure arbeid, oneerlijke concurrentie

met andere landen, reductie methaan en ammoniak, dominant belang toerisme, teveel focus kleine kernen en te weinig oog voor buitengebied, dierenactivisme, criminalisering sector vanwege negatieve beeldvorming, schaliegas, ondermijning en inklinking.

3.2 DE BELANGRIJKSTE UITDAGINGEN

Door de stikstofcrisis zijn meldingen die via de PAS gedaan zijn niet gelegaliseerd of zijn NB-wet vergunningen zelfs vernietigd. Als de PAS-meldingen niet worden gelegaliseerd of NB-wet vergunning worden afgegeven, betekent het dat een agrarisch ondernemer moet inkrimpen met zijn veestapel. In enkele gevallen wordt dan zelfs de vraag gesteld of een bedrijf wel kan worden voortgezet. Doordat beleid over stikstof in relatie tot Natura 2000 niet helder is, nemen agrariërs een afwachtende houding aan. 'Met een duidelijke stip op de horizon, komen innovaties vanzelf los en zijn boeren bereid te investeren.'

3.3 BEELD OVERHEID OVER DE SECTOR

De meeste respondenten geven aan dat het beeld wat de overheid heeft niet altijd even positief is over de agrarische sector. Dit komt omdat de benodigde kennis ontbreekt volgens het merendeel van de boeren. Agrarisch ondernemers hebben de indruk dat natuur voorrang krijgt boven de landbouw. Een individu gaat nog een stapje verder. 'Mijn beeld is dat de overheid de agrarische sector kleiner wil maken.' Meer steun wordt van de gemeente gevraagd in het uitdragen van trots, maar ook in faciliteren en stimuleren van de sector. Dit hoeft niet altijd financieel te zijn.

Door een aanzienlijk deel agrariërs wordt aangegeven dat de praktijk en het beleid dichter bij elkaar moeten worden gebracht. Beleid zou ook meer gestoeld moeten zijn op basis van bestaande kennis en feiten en financiële impact. Dit kan bijvoorbeeld door werkbezoeken door politici, bestuurders en ambtenaren aan de landbouw, maar ook kennisoverdracht en een betere communicatie vanuit de agrarische sector richting beleidsmakers is noodzakelijk. Een melkveehouder zegt als aanvulling hierop dat 'mensen met kennis het beleid moeten opstellen'.

'Ik maak mij zorgen over de vervangende maatregelen nu de veevoermaatregel van tafel is. De kans is groot dat wij nu worden afgestraft omdat onze extensieve bedrijfsvoering niet efficiënt genoeg zal zijn. Doordat wij veel vers gras voeren aan onze koeien, heeft dit een hoog ureumgehalte tot gevolg. Daar kun je makkelijk op worden afgerekend en dat is niet eerlijk. De definitie van kringlooplandbouw wordt hiermee een papieren werkelijkheid.' 'Samenwerking met veehouderijbedrijven is lastig vanwege regelgeving terwijl daar de sleutel ligt voor kringlooplandbouw. We willen regionale kringlopen sluiten door maaisel van gras te verwerken uit het natuurgebied op ons erf maar de gemeente werkt moeizaam mee in de planvorming.'

Citaten van een melkveehouder en een akkerbouwer over tegenstrijdige regelgeving.

'De ontwikkelingen van de natuur in ons gebied gaan continu door met doorgeslagen doelstellingen. Er worden natuurdoelstellingen bedacht die hier niet thuishoren. Zoals de ontwikkeling van blauwgrasland. Het is doorgeslagen en subsidiegedreven. Natuurmonumenten haalt een subsidie binnen en gaat daar vervolgens mee aan het werk zonder te kijken of ze daarmee ook een element herstellen. Ze herstellen geen natuur, maar maken natuur. Ze zijn een economische machine die geld binnenhaalt om in stand te kunnen blijven. Natuurontwikkeling zou veel meer op basis van gelijkwaardigheid moeten in samenwerking met de agrarische sector. In het verleden zijn veel afspraken gemaakt, maar die zijn in de tijd ook iedere keer weer opgerekt. Ik snap dat afspraken herijkt moeten worden, maar niet ad hoc en elke vier jaar. De sector heeft een stip nodig aan de horizon voor de komende 20 tot 30 jaar.'

Een citaat van een melkveehouder die zijn zorgen uitspreekt over het ontbreken van een stip aan de horizon in het bijzonder voor de jonge boeren.

¹¹ Op 17 december 2020 is de stikstofwet in de Tweede Kamer aangenomen. De wet stelt doelen voor de vermindering van de stikstofbelasting in natuurgebieden. In de stikstofwet wordt geregeld dat zogenoemde PAS-melders gelegaliseerd worden. De wet ligt klaar voor behandeling in de Eerste Kamervoor voerproductie of beweiding.

'Een idee: jaarlijks in gesprek met de beleidsmakers. Zodat zij horen en voelen wat er op een bedrijf speelt: 'met de voeten in de klei.' Dat is momenteel totaal niet het geval!'

Een ondernemer doet een suggestie om de kloof tussen praktijk en beleid te verkleinen.

Naast het negatieve beeld dat overheden zouden hebben over de landbouw, wordt geregeld benadrukt dat burgers ook geen goede weergave hebben van de sector vanwege een gebrek aan kennis en informatie. Dat zouden met name Randstedelingen zijn. De oorzaak hiervan zou ook gedeeltelijk bij de media liggen. 'Bij de NOS mocht een tijdje geleden een boerin haar verhaal niet doen. Dat is toch niet eerlijk', aldus een kritische melkveehouder. Een deel van de boeren ziet het creëren van draagvlak voor het werk dat boeren doen als een van de belangrijkste uitdagingen. Een voorbeeld dat een paar keer is genoemd, is 'Over het Hek'.¹² Een ander deel van de boeren denkt dat burgers wel een positief beeld hebben over de sector. Een aantal boeren vindt dat al op de basisschool moet worden begonnen met het verstrekken van de juiste informatie over de sector. Zorgen worden geuit over de jonge (potentiële) bedrijfsopvolgers, want 'die zitten nog steeds op de lijn van maximale efficiëntie', aldus een biologische melkveehouder. Een biologische melkveehouder die al jaren geleden is overgeschakeld constateert echter dat het contact met de burgers een grote uitdaging is voor de sector.

'De maatschappij verandert, maar de meeste boeren gaan of willen niet met die veranderingen mee. De meeste boeren zijn omringd met hun eigen mensen waardoor ze in hun eigen bubbel zitten en niet met andersdenkenden in aanraking komen. De boer en burger komen daardoor steeds verder uit elkaar te staan.'

Een ondernemer constateert dat er ook een opgave ligt voor de boeren richting de burgers.

3.4 VERTROUWEN SECTOR IN DE OVERHEID

Agrariërs zijn matig tot zeer wantrouwend richting de overheid. Het vertrouwen in de Rijksoverheid is het minst groot. Beleidsmakers zijn zich niet altijd bewust van de impact van gemaakt beleid. Regelgeving is tegenstrijdig. Vergunningstrajecten zijn complex en duren lang, waardoor boeren nog langer in onze-

kerheid zitten. Door de agrariërs wordt soms ervaren dat de gemeente besluiteloos is. In algemene zin wordt wel ervaren 'hoe hoger de overheid, hoe groter de afstand'. Door agrariërs wordt aangegeven dat de praktijkkennis bij beleidsmakers vergroot moet worden, zodat beleid beter toegespitst wordt op de landbouw. Daarnaast hebben de boeren behoefte aan continuïteit in beleid en een langetermijnvisie, waardoor rust ontstaat in de agrarische sector.

¹² Over het Hek is een evenement in Steenwijkerland waarbij bedrijven in de land- en tuinbouwsector hun hekken openen voor het publiek.

3.5 SWOT

Thema 3	
S – kracht/sterk (intern)	Ondanks de grote onzekerheid waar agrarisch ondernemers zich in bevinden, zijn de meesten nog steeds boer. Dat toont de (veer)kracht van de agrariërs en van de sector in zijn geheel aan in deze gemeente.
W – zwaktes (intern)	De concurrentie tussen agrarische bedrijven is gelijk, omdat elke agrariër in onzekerheid verkeert. Waarbij moet worden opgemerkt dat er grote verschillen tussen agrariërs zijn ten aanzien van de situatie waarin zij verkeren. Enkele agrarisch ondernemers bevinden zich al jaren in onzekerheid. Deze landbouwers bevinden zich in een volledige afhankelijke positie van overheden en periferie, waar ze zelf een zeer beperkte invloed op kunnen uitoefenen.
O – kansen (extern)	Zolang niet duidelijk is hoe het stikstofbeleid eruit komt te zien op zowel Rijksniveau als provinciaal niveau en de impact daarvan op de bedrijven, is het lastig voor agrariërs om hierop in te spelen. De kansen voor boeren zijn op dit moment dan ook beperkt. ¹³ Mogelijke kansen zijn er wel in de vertegenwoordiging van de landbouw richting politiek en beleid. Als de sector in staat is zich te organiseren en te manifesteren als een gelijkwaardige gesprekspartner, dan zou op termijn perspectief kunnen zijn dat de overheid zich meer bewust is of wordt van de praktijk.
T – bedreigingen (extern)	Ontbreken stip op de horizon, onvoorspelbaarheid beleid, wantrouwen richting de overheid, afstand beleid en praktijk, tegenstrijdige regelgeving, complexe- en langdurige vergunningstrajecten, besluiteloosheid gemeente, onduidelijkheid beleid op gebied van stikstof in relatie tot Natura 2000-gebieden, legaliseren PAS-meldingen, vernietiging NB-wet vergunningen, emotionele- en psychische nood, starre houding TBO's zoals Natuurmonumenten.

3.6 BELEIDSOPGAVEN

Noordwest-Overijssel, een samenwerkingsverband bestaande uit het Rijk, provincie, gemeenten in Noordwest-Overijssel en het waterschap, heeft flinke ambities ten aanzien van het aanpakken van urgente opgaven en noodzakelijke transitie zoals het terugbren-

gen van de emissies van milieubelastende stoffen, inpassen van grote ruimteclaims vanuit klimaat-, landbouw-, voedsel- en energietransitie; behoud en ontwikkeling van waardevol natuur en landschap, erfgoed, beleefbare historie en het bijbehorende toeristisch product en zorgvuldig omgaan met grondstoffen en productiefactoren.

¹³ Inmiddels is de stikstofwet door de Tweede Kamer aangenomen en ligt de wet klaar voor handeling in de Eerste Kamer. De senaat zal volgens de huidige planning op 2 maart 2021 debatteren over de wet. De aanpak van de provincie Overijssel bestaat uit vijf schakels: bronmaatregelen, natuurversterking, vergunningverlening, gebiedsgerichte aanpak, verdeling stikstofruimte. Inmiddels heeft de provincie de opkoopregeling veehouderijen opengesteld van 19 januari tot en met 28 februari 2021.

De grote onzekerheid waar een groot aantal agrarisch ondernemers zich in bevindt als gevolg van onduidelijk of ontbrekend beleid, heeft tot gevolg dat ondernemers een afwachtende houding aannemen. Daarnaast is er een flink aantal knelgevallen in de sector als gevolg van de uitspraak van de Raad van State over de PAS. Als er geen oplossing wordt gevonden voor de PAS-melders of de agrarisch ondernemers waarvan de NB-wet vergunning is vernietigd, heeft dit vergaande consequenties voor de betreffende agrariërs.¹⁴ Ze moeten dan hun veestapel inkrimpen en komen financieel in de knel. Want de kosten lopen wel door, maar daar staan minder opbrengsten tegenover. Een gevleugelde uitspraak inmiddels is 'een boer kan niet groen doen als hij rood staat'. Deze situatie bij de boeren in de gemeente Steenwijkerland, heeft direct gevolgen voor het realiseren van de ambities die er zijn vanuit de gebiedspartijen.

¹⁴ Inmiddels is bekend dat door het aannemen van de stikstofwet door de Tweede Kamer de zogenoemde PAS-melders worden gelegaliseerd. Hoewel de legalisering nu wettelijk is geregeld, kan dit nog wel drie jaar in beslag nemen.

Naast de economische situatie van de landbouwers, is er een diep wantrouwen richting de overheden. Door boeren wordt een grote afstand ervaren tussen beleid en praktijk omdat er geen duidelijke stip op de horizon is, geen helder beleid is, regelgeving tegenstrijdig is, vergunningstrajecten complex en langdurig zijn en er sprake is van besluiteloosheid. Overheden zouden er goed aan doen om kritisch te kijken wat ze zelf kunnen verbeteren in de aanpassing van bestaand beleid en vorming van nieuw beleid voordat van boeren weer grote offers gevraagd worden.

3.7 SCHAALNIVEAU

Vanwege de grote mate van (financiële) onzekerheid waarin agrarisch ondernemers verkeren, is het de vraag of grootschalige investeringen verwacht kunnen worden van landbouwers. Het is aan de overheden om eerst duidelijkheid te scheppen in regelgeving en met name op het gebied van stikstof in relatie tot Natura 2000-gebieden voordat plannen voor de landbouw worden uitgerold. Anders zal dit wellicht ten koste gaan van de slagingskans voor het realiseren van de ambities in Noordwest-Overijssel.

4. GEBIEDSSPECIFIEKE UITDAGINGEN IN RELATIE TOT BEDRIJF

Tijdens de keukentafelgesprekken zijn de volgende vragen gesteld onder dit thema:

Wat is kenmerkend voor het gebied waar u onderneemt, welke thema's spelen hier en welke impact hebben deze uitdagingen op het toekomstperspectief van uw bedrijf?

- Wat zijn volgens u de belangrijkste kenmerken van dit gebied in relatie tot andere gebieden in Overijssel, en waar bent u trots op?
- Wat zijn volgens u de grootste opgaven in dit gebied in relatie tot het toekomstperspectief van uw bedrijf? Kunt u toelichten waarom deze opgave(n) zo prominent de aandacht verdient?
- Waarom ziet u natuurontwikkeling, ruimteclaims ten behoeve voor onder andere klimaat- en energietransitie, leefbaarheid, vrijkomende agrarische bebouwing, stedelijke ontwikkeling en toerisme als belangrijkste uitdagingen in relatie tot het toekomstperspectief van uw bedrijf?
- Door provinciale, regionale overheden en de waterschappen wordt veenweide & bodemdaling, terugbrengen van de emissies van milieubelastende stoffen, behoud en ontwikkeling van natuur en zorgvuldig omgaan met grondstoffen als belangrijkste uitdagingen gezien. Deelt u de opvatting van de overheden? Zo ja, waarom wel? Zo nee, waarom niet?
- Welke rol kunt u zelf spelen in de transitieopgaven die de sector en het gebied hebben?

Analyse

4.1 KENMERKEN VAN HET GEBIED

Door agrarisch ondernemers wordt genoemd dat sprake is van een groot buitengebied met een prachtig en divers landschap met houtwallen, essen, oude cultuurlandschap, geen rechte stukken grond, glooiing. Het landschap is afwisselend en goed bereikbaar. Door sommigen wordt benoemd dat ze er emotioneel aan verbonden zijn en zich er echt thuis voelen.

'We wonen in een prachtig gebied. We worden daar continu door onze recreatiegasten op gewezen en gasten die telkens terugkomen.'

'Het is mooi uitzicht. Wie zou hier nou niet willen wonen?'

'De gemeente is een 5-sterren gemeente. Het is de mooiste gemeente van Nederland!'

'Gebied is hier zo mooi! Ik wil hier niet weg als ik nog rustig kan blijven boeren. Veel fietsers en wandelaars vinden het mooi als de koeien buiten lopen.'

'We wonen met veel plezier op deze locatie door de veelzijdigheid van het gebied met prachtige heidevelden en een waterrijk gebied. We missen wel het noaberschap. Dat is minder geworden. Waardoor dat komt, weten we niet.'

'We wonen heerlijk rustig en zijn omgeven door water. Dat vinden we mooi. Trots op het waterrijke gebied.'

Enkele citaten van agrarisch ondernemers over het gebied.

Door een melkveehouder wordt echter een kritische kanttekening geplaatst. 'Het kleinschalige landschap staat op gespannen voet met de schaalvergroting die in de landbouw doorgaat. De gemeente wil het kleinschalige landschap behouden en zit hier te strak in. Ik wil best wat doen aan landschapsonderhoud en behoud van elementen, maar ik moet ook de ruimte krijgen om aanpassingen te doen om efficiënt te kunnen blijven werken. Een goede dialoog lijkt niet mogelijk te zijn. Zo mag ik geen kleine ingreep doen aan een houtwal, maar vervolgens wordt er wel van mij verwacht dat ik ga meewerken aan de aanleg van kikkerpoelen. Wellicht kan een vertrouwenspersoon in het buitengebied meedenken en bemiddelen in dergelijke vraagstukken.'

4.2 GROOTSTE OPGAVEN IN HET GEBIED

Zorgen over leefbaarheid

Agrarisch ondernemers hebben zorgen over de impact op de leefbaarheid van de ontwikkeling dat veel agrarische bedrijven gaan stoppen. Het landschap wordt dan niet meer onderhouden en gebouwen komen leeg te staan. Een groot deel van de boeren vraagt zich af wat met vrijkomende agrarische bebouwing (VAB) en vrijgekomen grond gaat gebeuren. Ze roepen de gemeente op andere gebruiksmogelijkheden van deze bebouwing mogelijk te maken via herbestemming. Enkel roepen de gemeente op om trots en zuinig te zijn op je ondernemers, want 'met natuur wordt niets verdiend'. Een individu ziet het ook als kans en is van mening dat het 'natuurprobleem' vanzelf wordt opgelost doordat veel boeren gaan stoppen.

'Want anders strijken vreemden hier neer met veel geld en dat is niet goed voor de sociale cohesie.'

'Het bestuur heeft te weinig in beeld wat speelt in de kleine kernen. Als agrarische bedrijven verdwijnen, komt de leefbaarheid onder druk te staan.'

'Ik heb grote zorgen over het groot aantal stoppende boeren in de omgeving.'

'Veel boeren willen stoppen maar ze raken hun boerderij nauwelijks kwijt omdat ze dicht bij een Natura 2000-gebied zitten. Wij willen op termijn ook stoppen, maar we hebben grote zorgen over de waardedaling van het bedrijf.'

Citaten van agrarisch ondernemers over de zorgen van de leefbaarheid van het platteland vanwege hoge aantal stoppende bedrijven.

Impact van Natura 2000

De Natura 2000-status heeft consequenties voor zowel de ontwikkeling als de optimalisatie van de bedrijfsvoering. Vanwege de beperkingen van Natura 2000 mogen geen ganzen worden afgeschoten met hagel binnen 500 meter van de Natura 2000-gebieden. Terwijl agrariërs een grote overlast ervaren van ganzen en in sommige gevallen ook van muizen. Doordat er sprake is van een grote toename van ganzen en ooievaars zijn er steeds minder weidevogels. In het verleden heeft Natuurmonumenten, in samenspraak met agrariërs, ganzeneieren geschud om de ganzenoverlast te beperken. Door corona is dat het afgelopen jaar niet doorgegaan. Een boer merkt op dat het hem niet zou verbazen 'als van deze situatie gebruik is gemaakt'. Het melden van schade aan BIJ12 is volgens verschillende boeren ingewikkelder gemaakt, zodat het minder aantrekkelijk is om schade door te geven. De aanwezigheid van de vos is een ingewikkelde factor aangezien de vos eieren en kuikens opeet van (broed)vogels. Een aantal boeren heeft soms ook flink last van dassen.

Door de droogte kunnen ze het gewone voedsel, wormen, niet vinden en ze zijn daarom op zoek naar ander eten. Een enkele ondernemer spreekt zijn zorg uit over de komst van de wolf. Vanwege Natura 2000 is ook sprake van een scheurverbod dat als erg belemmerend wordt ervaren.¹⁵ Door agrariërs wordt gezien dat natuur de sterkste positie heeft in het gebied.

Een substantieel deel van de boeren ziet dat de natuur uitbreidt, waardoor onder andere het waterpeil omhoog gaat. Een agrarisch ondernemer stelt zelfs: 'De gemeente moet een keuze maken tussen hoogwaardige landbouwproducten of een nationaal park.' Bij een andere boer lopen de emoties ook hoog op: 'Goede grond wordt opgeofferd voor namaaknatuur.' Enkele agrariërs zien dat natuurorganisaties grondhonger hebben en in oppervlakte willen uitbreiden vanwege nieuwe subsidiemogelijkheden. Een melkveehouder heeft gehoord dat ze weinig geld hebben om de huidige oppervlakte in stand te houden. Doordat steeds meer uitbreiding van natuur plaatsvindt en ruilverkaveling hiervoor wordt ingezet, krijgen boeren minder goede gronden terug. De landbouwgrond in het gebied is zo bewerkelijk waardoor de kans groter is dat deze gronden straks benut gaan worden voor zonnepanelen. Enkele respondenten zijn sceptisch over de mogelijkheden voor ruilverkaveling, onder andere door negatieve ervaringen uit het verleden. Zo zou bijvoorbeeld een ruilverkaveling worden opgezet, maar daar is nooit meer op teruggekomen. Ook wordt gezegd dat een kavelruil wenselijk zou zijn, maar niet te realiseren is vanwege Natura 2000. Een ondernemer stelt zichzelf de vraag: 'Wat willen we met het onderhoud van landschap. Is het nodig om alles te beleggen bij terreinbeherende organisaties of zouden inwoners en agrarisch ondernemers hier ook een rol in kunnen vervullen?'

Energietransitie

Een groot gedeelte van de respondenten benoemt de energietransitie als een van de grootste opgave. De ene ondernemer heeft het over de Regionale Energie Strategie (RES) een andere ondernemer spreekt over een coöperatie in samenspraak met de lokale bevolking om windenergie onderdeel te laten zijn van de energietransitie in de gemeente. De meeste boeren zijn echter heel praktisch in dit vraagstuk. Een veel gehoorde klacht is dat agrariërs een SDE-subsidie hebben gekregen voor zonnepanelen op het (stal)dak, maar dat het elektriciteitsnetwerk vol zit. Ook is er belangstelling vanuit de boeren voor kleine windmolens op erven, maar de gemeente vindt dit niet in het landschap passen, aldus diverse ondernemers. Daarbij dient wel de opmerking gemaakt te worden dat de gemeente momenteel onderzoek verricht naar de mogelijkheden van het plaatsen van kleine windmolens op erven. Volgens een ondernemer zijn 'windmolens efficiënter dan zonnepanelen'. Door een enkele ondernemer wordt nagedacht over zonneboilers om de warmwatervoorziening van het bedrijf te organiseren, maar dit is een relatief hoge investering in relatie tot de huidige energieprijzen. Een flink aantal agrarisch ondernemers spreekt hun zorgen uit over de ontwikkeling van grote zonneparken, omdat het ten koste gaat van gezinsbedrijven en vanwege de impact op het landschap. Daarbij zorgen de projectontwikkelaars achter deze grondprijzen voor een prijsopdrijvend effect van de gronden. Een enkeling roept de gemeente op om in gesprek te treden met deze commerciële partijen, want ze hebben invloed op het buitengebied.

¹⁵ Onder een scheurverbod wordt verstaan grasland scheuren of vernietigen dat wordt gebruikt voor voerproductie of beweiding.

‘Op de beste grond van de omgeving liggen zonneparken.’

‘Voor een zonnepark wordt wel een dikke kabel gelegd, maar voor een paar bewoners die last hebben van storingen niet.’

‘We moeten zuinig zijn op landbouwgrond. Geld is niet alles.’

Citaten van agrarisch ondernemers die hun zorg uitspreken over de ontwikkeling van zonneparken.

Natuurlijke thema's

Een ander thema dat regelmatig terugkomt betreft de droogte. Een melkveehouder verwoordt het als volgt: ‘We moeten ons wapenen tegen de droogte, meer water vasthouden en watersysteem aanpassen.’ Een andere ondernemer mist een goed plan tegen de droogte. Een aantal boeren heeft zorgen over de bodemdaling door (veen)inklinking en de rol die het waterschap hierin neemt. Inklinking wordt nog een groter probleem voor de boeren als droge periodes langer aanhouden. Als de klink niet meer wordt gevolgd door het waterschap, komt de grond onder water te staan. Dat wordt door agrariërs gezien als een reële dreiging. De capaciteitsbeperking bij het waterschap wordt in deze ook genoemd. Het is echter niet duidelijk welke positie de gemeente hierin neemt. Door agrarisch ondernemers wordt aangegeven dat investeren in onderwaterdrainage of aanleggen van duikers een tijdelijke oplossing is, maar

dat het probleem hiermee wordt uitgesteld. Daarnaast zijn boeren bezorgd dat door de bodemdaling hun bedrijf onverkoopbaar is. ‘De grond is ons pensioen.’ Een melkveehouder vindt dat er ook meer aandacht vanuit de sector voor bodemdaling en water moet zijn. ‘Op dit thema is de sector te veel gericht op de korte termijn.’ Daarnaast zijn er ook boeren die verwachten dat de inklinking wel losloopt. Een enkeling heeft zorgen over de CO2 uitstoot van veengrond. Een ander maakt nog een opmerking over de wijze van bemesten. ‘Nu moet ik mest afvoeren om vervolgens weer kunstmest aan te kopen. Dit is de wereld op zijn kop.’

Toerisme

Toerisme wordt ook een paar keer aangehaald zoals bijvoorbeeld ‘De Maatschappij van Weldadigheid’. Door de respondenten wordt hier verschillend over gedacht zo blijkt uit het kader op de volgende pagina.

‘De gemeente heeft een taak als het gaat om promotie van het gebied. De Weerribben worden totaal ondergesneeuwd door Giethoorn. Dit geldt eigenlijk voor alles in de gemeente. Toeristen komen nu alleen voor Giethoorn. Terwijl de gemeente zo ontzettend veel moois te bieden heeft. Meer spreiding van toerisme zou de gemeente goed doen.’

‘Van oudsher was het een agrarisch gebied. Tegenwoordig is het een Natura 2000-gebied dat zich vooral richt op toeristen. Dat bijt elkaar.’

‘Ik voel me tegenwoordig toerist in mijn eigen woonplaats, maar dat vind ik geen probleem. De gemeente is wel erg gericht op Steenwijk en Giethoorn.’

‘De ontwikkeling van toerisme moet ingeperkt worden. Want we willen geen 2e Giethoorn worden.’

Citaten van ondernemers over het toerisme in de gemeente Steenwijkerland.

Andere thema's

Andere opgaven die zijn genoemd: klimaatverandering, smalle straten voor landbouwvoertuigen, toename van onkruid, zoals Jakobskruiskruid vanwege aangepast maai-beleid van de gemeente, eikenprocessierups, inhoud van de veenweidevisie, strakker handhaven op campings die structureel meer kampeerplaatsen aanbieden ten opzichte van de vergunde situatie, stort van vuil, aanwezigheid van vissers en de rommel die ze achterlaten, hardere aanpak vissers, uitstel aanpassing

omgevingsplan, opstelling Natuurmonumenten, toename aantal burgerwoningen, aanleg Lelylijn, vliegveld Lelystad, overlast van motorrijders, slechte fietspaden, betalen voor de aanleg van glasvezel.

Verschillende keren is de onvolledige informatievoorziening en communicatie door de gemeente in verschillende kwesties genoemd. Dit wordt gedaan aan de hand van enkele citaten.

‘Ik was hoopvol over aanpassing van het omgevingsplan, zodat bouwkavels zouden worden vergroot en daardoor meer ruimte zou ontstaan voor de agrarische sector. De informatievoorziening en communicatie vanuit de gemeente was echter niet goed opgezet, waardoor onduidelijkheid ontstond en door verschillende burgers bezwaren zijn ingediend. Inmiddels is het plan in de ijskast gezet.’

‘We hebben te maken met smalle wegen. We hebben hierover een brief ontvangen van de gemeente, maar vervolgens hebben we nooit meer iets gehoord.’

‘De gemeente zou lokale producten meer kunnen promoten bijvoorbeeld door het faciliteren van streekproductenmarkt. Het is echter niet duidelijk waarom dit niet is doorgegaan.’

Enkele citaten van agrarisch ondernemers met voorbeelden over onvolledige informatievoorziening door de gemeente.

4.3 BELANGRIJKSTE UITDAGINGEN IN HET GEBIED

Door agrariërs worden veenweide en bodemdaling door inklinking als belangrijke uitdagingen gezien omdat dit een reële dreiging is voor hun bestaanszekerheid. Door een aantal boeren is de Veenweidevisie¹⁶ genoemd. Het is voor deze agrarisch ondernemers niet duidelijk wat de precieze inhoud is, hoe het proces verder gaat en welke consequenties dit gaat hebben voor de boeren. De andere uitdagingen, zoals het terugdringen van emissies of zorgvuldig omgaan met grondstoffen, komen niet tot nauwelijks terug in de antwoorden. Natuur en Natura 2000 wordt door agrariërs gezien als een groot probleem, omdat natuur zich steeds meer uitbreidt waardoor er beperkingen zijn in ontwikkeling en optimalisering van het bedrijf. Duidelijk is dat agrariërs andere uitdagingen zien dan overheden, zoals de leefbaarheid van het platteland vanwege het grote aantal stoppende agrarische bedrijven, de energietransitie en de beperkte mogelijkheden voor boeren om hier invulling aan te geven bijvoorbeeld door zonnepanelen op het dak of een kleine windmolen op het erf en de zorgen over

toenemende zonnevelden met projectontwikkelaars en steeds hogere grondprijzen als gevolg, en de droogte en de gevolgen daarvan.

4.4 EIGEN ROL IN TRANSITIEOPGAVEN

De agrarisch ondernemers hebben een duidelijk beeld hoe ze invulling willen geven aan de energietransitie. Op de andere transitieopgaven wordt nauwelijks ingegaan. Een enkeling deed de uitspraak dat de veenproblematiek steeds meer parten gaat spelen en dat het antwoord van de sector nog meer efficiëntie en schaalvergroting is. Het ondernemerschap ontbreekt volgens deze boer om het op een andere manier in te vullen. Een andere boerin zegt 'dat ze al meedoen in transitieopgave, maar missen het gesprek hierin. We zien de opgesomde uitdagingen als een geheel. De overheid denkt nog te veel in hokjes. De overheid moet ook integraal gaan denken. We willen van alles, maar er moeten keuzes gemaakt worden, want je kunt niet iedereen tevreden houden.'

¹⁶ <https://www.org-id.eu/ons-werk/veenweidevisie-overijssel/>

4.5 SWOT

Thema 4	
S – kracht/sterk (intern)	Prachtig en divers landschap, sterke emotionele betrokkenheid.
W – zwaktes (intern)	Beperkingen ontwikkeling/optimaliseringsruimte door Natura 2000, waardedaling door Natura 2000, hele beperkte mogelijkheden voor kavelruil vanwege Natura 2000, beperkingen vanuit gemeente en netleveranciers om als boer invulling te geven aan de energietransitie, groot aantal stoppende boeren verwacht.
O – kansen (extern)	Verwaarding landschap, aanleg zonneparken als nieuw verdienmodel, herbestemming vrijkomende agrarische bebouwing.
T – bedreigingen (extern)	Leefbaarheid onder druk, uitbreiding natuur, aanleg zonnevelden door projectontwikkelaars en hoge grondprijzen als gevolg, droogte, onduidelijke positie gemeente.

4.6 BELEIDSOPGAVEN

Door agrariërs worden veenweide en bodemdaling als belangrijke uitdagingen gezien, omdat dit een reële dreiging is voor hun bestaanszekerheid. Natuur en Natura 2000 wordt door agrariërs gezien als een probleem waardoor er beperkingen zijn in ontwikkeling en optimalisering van het bedrijf. De andere uitdagingen zoals terugdringen van emissies of zorgvuldig omgaan met grondstoffen komen niet tot nauwelijks terug in de antwoorden. Duidelijk is dat agrariërs anders naar uitdagingen kijken dan overheden en andere opgaven zien zoals leefbaarheid, energietransitie en droogte. Het is wellicht goed dat door de overheden in samenspraak met de agrariërs wordt gekeken welke uitdaging het meest als urgent wordt ervaren en waar bij alle partijen draagvlak is om hiermee aan de slag te gaan.

4.7 SCHAALNIVEAU

Het schaalniveau van de uitdagingen zoals de leefbaarheid, beperkingen van Natura 2000 zoals bestrijding van ganzen en muizen, uitbreiding van natuur door middel van andere ruilverkaveling, toename van zonne-akkers en de gevolgen van droogte hebben niet alleen impact op het individuele boerenbedrijf maar op het hele gebied. Het is van belang dat gebiedspartijen scherp hebben welke rol ze zelf hebben in de transitieopgaven en wat ze concreet kunnen bijdragen en dit ook gericht communiceren voordat een bijdrage van de agrariërs in het gebied wordt gevraagd. Zeker omdat verschillende agrariërs aangeven dat niet altijd duidelijk is wat de positie van de gemeente is en informatievoorziening en communicatie niet altijd als toereikend worden ervaren.

5. GEBIEDSPARTIJEN

Tijdens de keukentafelgesprekken zijn de volgende vragen gesteld onder dit thema:

- Wie zijn volgens u de partijen die actief zijn in dit gebied (LTO-Noord, politiek, gemeente, plaatselijk belang, energiecoöperatie, lokale gebiedsorganisaties, terreinbeheerders, anders)? Voelt u zich door deze partijen vertegenwoordigd? Welke partijen hebben wezenlijke invloed op het beleid en gang van zaken in het buitengebied?
- Welke rol verwacht u van betrokken overheden in uw gebied?

Analyse

5.1 ROL VAN GEBIEDSPARTIJEN

De regionale afdeling van LTO Noord in het gebied (LTO Steenwijkerland) wordt als belangrijke partij genoemd door de agrariërs. Verschil van inzicht bestaat er onder de agrariërs over de mate van invloed die LTO Noord heeft op het beleid en gang van zaken in het buitengebied. Dat varieert van 'LTO behartigt mijn belangen' tot 'LTO heeft geen invloed meer'. Ook wordt door enkele agrariërs aangegeven dat ze zich op lokaal niveau wel thuis voelen, maar op landelijk niveau geen binding hebben. Agrariërs die zich niet vertegenwoordigd voelen door LTO, vinden het soms lastig dat ze (LTO) wel de belangrijkste gesprekspartner van de gemeente zijn. Oproep aan de gemeente is om ook niet LTO-leden te betrekken. Geconstateerd kan worden dat heel verschillend gedacht wordt over LTO. Dat wordt zichtbaar in onderstaand kader met citaten.

'LTO is te log, te ambtelijk en te duur.'
'Via LTO ben ik betrokken bij de ontwikkelingen in dit gebied.'
'LTO heeft niets voor ons gedaan in de knelgevallenregeling toen de fosfaatrechten werden geïntroduceerd.'
'Ik ben oud LTO bestuurder. Je werkt dan in tegenstroom en doet het nooit goed.'
'Ik ben geen lid van LTO omdat ze niets doen voor de geitenboeren.'
'LTO is belangrijk maar heeft te eenzijdige afspiegeling doordat ze te veel gericht zijn op de melkveehouderij.'
'De voorzitter van LTO Steenwijkerland doet het goed.'
'LTO doet zijn best en durft naar voren te stappen.'
'We horen weinig van LTO.'
'LTO heeft op bepaalde zaken invloed.'
'LTO is actief.'
'LTO is niet sterk genoeg.'
'We zijn lid van LTO.'
'LTO is de belangrijkste gesprekspartner van de gemeente.'
'Goede vertegenwoordiging via LTO met de huidige voorzitter. Doordat hij een loonwerkbedrijf heeft, komt hij bij veel boeren en is daardoor goed op de hoogte.'
'LTO Steenwijkerland is een goede afdeling en zoekt veel de samenwerking met de gemeente.'
'LTO Steenwijkerland is met name gericht op Steenwijk en Giethoorn. Eesveen wordt vergeten.'

Citaten van agrarisch ondernemers over LTO.

Enkele agrarisch ondernemers geven aan lid te zijn van Farmers Defence Force (FDF) of hebben enige sympathie voor deze club. Andere agrarische organisaties die genoemd zijn, zijn Stichting Stikstofclaim, Stichting AgriFacts, Netwerk GRONDig, Vereniging tot Behoud van Boer & Milieu (VBBM) en AJK Steenwijkerland.

Over de gemeente wordt gezegd dat een vast aanspreekpunt ontbreekt. Een aantal agrarisch ondernemers zou het waardevol vinden als de gemeente de rol van 'sparringpartner' of 'meedenker' kan vervullen. Met andere woorden, een meer proactieve houding wordt gevraagd. Bijvoorbeeld om het bermbeheer in samenspraak met agrariërs op te pakken, dijken te laten strooien door agrariërs of gronden van de gemeente (tijdelijk) beschikbaar te stellen voor innovatieve landentuinbouw en geen leges hiervoor te heffen. Een enkeling zegt zelfs dat de gemeente haar eigen agenda moet beheren en zich niet moet laten sturen door overheden van bovenaf. Ook wordt opgemerkt dat praktische kennis

bij de gemeente soms ontbreekt. 'Ambtenaren zouden ook bereid moeten zijn om buiten kantooruren te werken en bij agrarisch ondernemers te komen'. Door agrariërs wordt het initiatief van de gemeente voor het uitvoeren van dit onderzoek gewaardeerd. De kritische noot die daarbij wel gekraakt wordt is dat er 'wel iets met de uitkomsten gedaan moet worden'. De gemeente kan in sommige gevallen ook iets beter communiceren, zoals over het bestemmingsplan buitengebied dat in 2018 afgerond zou zijn. Over de gemeenteraad wordt gezegd dat er wel 'boerenbloed' in de raad zit en dat actiever mag worden uitgedragen. Door enkele agrariërs wordt positief gesproken over wethouder Tiny Bijl en burgemeester Rob Bats.

Over de rol die gemeente zou moeten innemen, wordt heel verschillend gesproken zoals in onderstaand kader wordt weergegeven.

'De rol van de gemeente zou informerend, faciliterend en sturend moeten zijn. Bijvoorbeeld wat gaat er gebeuren met VAB's?'
'De gemeente zou een faciliterende en sturende rol moeten vervullen. Want ze bepalen de koers en zetten richting uit. Het is uiteindelijk aan de markt en ondernemers om het uit te voeren. Een faciliterende rol om ondernemers te helpen met het rondkrijgen van het plaatje.'
'Gemeente kan een faciliterende rol hebben door bijvoorbeeld netwerk, geld, expertise en kennis samen te brengen.'
'Gemeente kan een dialoog faciliteren bijvoorbeeld rondom de aanleg van een voedselbos.'
'Ik verwacht een meer proactieve houding en leidende rol van de gemeente. Ze moeten niet altijd naar de provincie kijken. De gemeente Steenwijkerland is een grote gemeente en heeft het meest zicht op wat er in het gebied gebeurt.'
'Basishouding van alle overheden moet zijn ondernemers helpen. Ondernemers moeten zelf aan het stuur blijven.'
'Gemeente heeft een informerende en sturende rol. De gemeente kan ook meer samenwerken met lokale ondernemers.'

Citaten van verschillende agrarisch ondernemers over welke rol de gemeente zou moeten vervullen.

Het waterschap is volgens de agrariërs weinig zichtbaar. Door de boeren wordt afstand ervaren met het waterschap omdat het zo groot is geworden. Het is ingewikkeld om in contact te komen met de juiste persoon. 'Alles wat groter wordt, komt verder af te staan van de praktijk en processen duren daardoor lang.' Ook wordt opgemerkt dat het waterschap meer kan doen voor de boeren en beter kan communiceren bijvoorbeeld over het hydrologisch plan. Daarentegen zijn andere boeren wel tevreden over de contacten met het waterschap. 'Het is een belangrijke gebiedspartij en hun taak is om het waterpeil onder controle te houden.' Volgens enkele agrariërs zou het waterschap een faciliterende en sturende rol moeten hebben. 'Ze moeten duidelijk beleid maken en communiceren en de plaatselijke bevolking hierbij betrekken. Ook heeft het waterschap te weinig veldmedewerkers in dienst.'

De provincie wordt niet altijd expliciet benoemd door de agrariërs. In ieder geval wordt een meedenkende houding gevraagd. Een boerin heeft een tip voor de provincie: 'De provincie heeft best leuke regelingen maar richt zich meer op kleine projecten met koplopers. Ze moeten niet alleen inzetten op voorlopers, maar zorgen voor een uitrol op alle boerenerven.' Een andere agrarisch ondernemer verwacht betere communicatie van de provincie over provinciaal vastleggen van Natura 2000-gebieden. Andere opmerkingen die zijn gemaakt over de provincie: 'provincie verschuilt zich achter regels' tot 'van de provincie verwacht ik weinig'. De rol van de provincie wordt door sommige ondernemers gezien als zowel informerend als sturend, en dat laatste vooral richting de gemeente. Anderen zien de provincie weer als faciliterend vanwege de subsidies die ze beschikbaar stellen. Een melkveehouder vindt dat de provincie ver af staat van de lokale agrariër. Het is altijd 'jullie moeten'. Terwijl een andere

boer blij is met de ervencoaches die zijn aangesteld door de provincie.

In algemene zin wordt nog de opmerking gemaakt dat door de digitalisering burgers en bestuurders elkaar niet meer spreken. Daarnaast zijn overlegstructuren zodanig complex dat de gemiddelde agrarisch ondernemer en bestuurder geen vat meer heeft en ook niet kan sturen op deze processen.

Over terreinbeherende organisaties (TBO) wordt vooral ten aanzien van Natuurmonumenten ervaren dat ze een rigide houding hebben. In algemene zin zijn de meeste agrariërs wel van mening dat Natuurmonumenten een grote invloed heeft op het beleid. Volgens een agrariër is sprake 'van een ongelijk speelveld omdat hij het als regionale landbouwbestuurder bij LTO vrijwillig doet en bij Natuurmonumenten betaald is'. Over Natuurmonumenten wordt door een enkeling opgemerkt 'dat het meer een doorgeefluik van subsidies is'. Met Staatsbosbeheer is niet tot nauwelijks contact. Hoewel geen TBO, is een enkeling nog lid van de Kopse Agrarische Natuurvereniging.

Door een enkeling wordt gevraagd wat Stimuland kan betekenen als gebiedspartij. Een ander adviseert om de agribusiness te betrekken, zoals Rabobank, FrieslandCampina, ForFarmers en Agrifirm, omdat hier denkkracht voor handen zou zijn. Een agrariër trok de vergelijking tussen het waterschap en Rabobank dat de ontwikkelingen vergelijkbaar zijn. 'Elk jaar krijg ik een nieuw contactpersoon van de bank'. Over Rouveen Kaasspecialiteiten wordt heel positief gesproken.

Het plaatselijk belang en buurtverenigingen worden regelmatig genoemd, maar vaak zijn die niet actief als belangenbehartiger voor de agrarische sector. In algemene zin wordt

positief gesproken over de inzet. Een enkele boer merkt op 'dat ze er meer zijn voor de gezelligheid, maar dat ze soms wel hun rol pakken zoals bij de verkeersdrempels, glasvezels en windenergie'. Energiecoöperaties of andere lokale gebiedsorganisaties zijn niet genoemd. Andere organisaties die nog terloops zijn gemeld zijn: Groenleven en de G1000.

Een enkele keer is de oproep gedaan dat het gebied behoefte heeft aan een onafhankelijke vertrouwenspersoon, wellicht in de vorm van een ervencoach. Door de provincie Overijssel worden ervencoaches kosteloos beschikbaar gesteld aan gemeenten.

5.2 SWOT

Thema 5	
S – kracht/sterk (intern)	LTO wordt gezien als een belangrijke gebiedspartij, waardoor de belangen van landbouw (goed) vertegenwoordigd zouden moeten zijn.
W – zwaktes (intern)	Agrariërs die geen lid zijn van LTO voelen zich niet altijd gehoord door de gemeente, over LTO wordt heel wisselend gedacht, bij de gemeente ontbreekt een vast aanspreekpunt, afstand met het waterschap, starre houding Natuurmonumenten, geen contact met Staatsbosbeheer.
O – kansen (extern)	Een meer proactieve rol aannemen als gemeente, provincie en waterschap, meer praktische kennis opdoen met als doel een betere gesprekspartner voor de agrariërs, krachtenbundeling in de landbouw, samenwerking met plaatselijk belang en agrarische sector om leefbaarheid te versterken
T – bedreigingen (extern)	De afstand tussen gebiedspartijen zoals gemeente(politiek), provincie, waterschap, plaatselijk belang, terreinbeherende organisaties en de agrarische sector is relatief groot en deel van de agrariërs voelt zich wellicht minder tot niet betrokken bij beleid omdat ze geen LTO lid zijn.

5.3 BELEIDSOPGAVEN

Op basis van de analyse kan gesteld worden dat de afstand tussen gebiedspartijen, die flinke ambities hebben gesteld ten aanzien van verschillende (beleids)opgaven, en agrarisch ondernemers in dit gebied groot is. Dat is wel een belangrijk aandachtspunt omdat partijen elkaar nodig hebben om deze ambities te realiseren.

5.4 SCHAALNIVEAU

Tussen de gebiedspartijen en de agrarische sector is een kloof waarneembaar. Dit kan het realiseren van de ambities ten aanzien de beleidsopgaven bemoeilijken. Door agrariërs zouden eventuele ambities ervaren kunnen worden dat het 'opgelegd wordt van hogere hand'. Het is belangrijk dat nagedacht wordt welke stappen gezet kunnen worden om afstand te verkleinen en hoe aan draagvlak gewerkt kan worden voor de plannen.

6. OVERIG

Tijdens de keukentafelgesprekken zijn de volgende vragen gesteld onder dit thema:

Welke impact heeft de coronacrisis op uw bedrijf, worden investeringen uitgesteld vanwege corona, en hoe verhoudt de coronacrisis zich tot bedrijfsvoering op lange termijn?

- Welke impact heeft de coronacrisis op (de omzet) van uw bedrijf?
- Welke ondersteuningsmogelijkheden kan de gemeente nemen om de impact te verzachten?
- Heeft u gebruik gemaakt van bestaande ondersteuningsmogelijkheden? Zo ja, waarom wel? Zo nee, waarom niet?
- Worden investeringen uitgesteld vanwege corona en zo ja, welk type investeringen?
- Hoe verhoudt de coronacrisis zich tot bedrijfsvoering op lange termijn?

Analyse

6.1 CORONA

De meeste melkveehouders geven aan dat melkprijs en kalverprijs als gevolg van de coronacrisis zijn gedaald. In sommige gevallen betekent dit dat investeringen zijn uitgesteld zoals de aankoop van koeien of aanschaf van een melkrobot. Ook hebben verschillende melkveehouders gebruik gemaakt van de maatregelen om tijdelijk niet af te lossen vanwege de lage melkprijs. Door enkele agrariërs wordt uitgesproken dat ze verwachten dat corona nog lang zal aanhouden en impact zal hebben op de prijsvorming. Ook akkerbouwers geven aan dat de omzet is gedaald met name de consumptie aardappelen en dat ze verwachten hier nog wel enkele jaren last van te hebben. Prijzen voor de vleeskuikens zijn teruggelopen omdat de horeca gesloten is. Bij de varkenshouderij heeft corona ook flink impact (gehad). Hieronder wordt een citaat weergegeven van een varkenshouder.

'Corona heeft een hoop geld gekost. De afzet stagneerde waardoor de te leveren varkens ophoopten op de bedrijven. Om deze ophoping weg te werken zijn we via de slachterijen ook afhankelijk van de NVWA. Door extra inzet te doen van keurmeesters op de slachthuizen kunnen achterstanden worden weggewerkt. De NVWA werkt echter niet mee, want zij hebben een 36-urige werkweek en het houden van weekend is voor hun belangrijker dan een crisis helpen oplossen. De prijsval is ook ondernemersrisico. Het is niet leuk, maar we hebben er mee te dealen.'

Citaat van een varkenshouder over de impact van corona.

Een enkele ondernemer ziet het somber in: 'In de toekomst kan dit grote gevolgen hebben. Landen kunnen minder gaan importeren en dat heeft grote consequenties voor Nederlandse boeren.' Daarentegen zeggen sommige ondernemers weer dat ze geen lange termijneffect verwachten. Agrarisch ondernemers met een recreatietak hebben de gevolgen van corona zeker gemerkt op de omzet van hun bedrijf, omdat bijvoorbeeld de B&B stilligt. Hoewel er ook agrarische bedrijven zijn met een camping die nog nooit zo goed hebben gedraaid als afgelopen jaar, omdat mensen meer op vakantie zijn gegaan in eigen land. Corona heeft voor enkele agrarisch ondernemers ook een positieve impact, want mensen zijn zich meer gaan bezighouden met gezonde voeding en biologisch en lokaal voedsel. Ofschoon agrarische producten nu ook in waarde achteruitgaan nu de horeca dicht is.

De gemeente kan duidelijkheid geven in regelgeving, 'want daar heb ik als agrarisch ondernemer meer aan dan financiële ondersteuning in verband met corona'. Bijvoorbeeld in de vorm van een goed bestemmingsplan. 'De procedure om te komen tot een goed bestemmingsplan loopt nu al veertien jaar en ligt nu stil. Dat frustrleert een heleboel boeren en dit is tekenend voor de gemeente.' Ook wordt aandacht gevraagd voor sociaal isolement. In de gesprekken waar dit aan de orde kwam, is gewezen op de mogelijkheid om gebruik te maken van ervencoaches. Agrarisch ondernemers hebben in hele beperkte mate tot geen gebruik gemaakt van de ondersteuningsmaatregelen ten behoeve van corona. Door de agrariërs wordt geen duidelijke motivatie gegeven waarom dit het geval is.

Andere algemene opmerkingen die zijn gemaakt is dat 'werk altijd doorgaat', maar dat er geen aanloop meer was op het erf van met name vertegenwoordigers. Dit wordt verschillend ervaren. Het sociale aspect gaat zwaarder wegen nu corona langer duurt. Anderen ervaren de beperkte aanloop als minder negatief en ervaren het als 'lekker rustig'. In veel gevallen waren ook de kinderen thuis, die dat in sommige gevallen als vakantie ervaren.

'In het buitengebied leven we toe naar evenementen en sociale aangelegenheden. Die vallen weg en dat wordt gevoeld door ons. We bivakkeren op ons eigen erf, de aanloop en aanspraak is minder. Wellicht zijn de boerenprotesten daarom wel zo succesvol. De sector is ook op zoek naar onderling contact en saamhorigheid.'

Citaat van een melkveehouder over het gemis van sociale contacten.

In meer brede zin wordt de impact van corona op het platteland als beperkt ervaren. Ook vinden sommige agrariërs het positief dat bijeenkomsten digitaal worden georganiseerd, omdat een aantal niet zo mobiel (meer) is. Een boer die een baan 'buiten het boerenbedrijf' heeft, gaf aan dat de grootste invloed van corona daar groter was. Een biologische melkveehouder vertelde dat hij was ondersteund door de businessclub.

6.2 SWOT

Thema 6	
S – kracht/sterk (intern)	Het werk gaat altijd door, impact op platteland is beperkt, noodzaak financiële ondersteuning is beperkt om gevolgen van coronacrisis op te vangen, veerkrachtige sector.
W – zwaktes (intern)	Negatieve prijsvorming zonder daar invloed op te hebben, beperkte investeringsruimte als gevolg daarvan, sociaal isolement omdat beperkte tot geen aanloop meer is op het erf.
O – kansen (extern)	Nadenken over alternatieven, bijvoorbeeld korte ketens of regionaal afzet van (landbouw)producten.
T – bedreigingen (extern)	Negatieve lange termijneffecten in de prijsvorming, beperkte investeringsruimte als gevolg daarvan ook op lange termijn, ondersteuningsmogelijkheden sluiten onvoldoende aan of agrarisch ondernemers zijn er niet mee bekend.

6.3 BELEIDSOPGAVEN

De negatieve prijsvorming heeft impact op de investeringsruimte van de agrariër. Hierdoor is het lastig voor agrarisch ondernemers om te investeren in duurzaamheidsmaatregelen die gerelateerd zijn aan de beleidsopgaven van de gebiedspartners. Bij het uitwerken en uitrollen van deze ambities is het wenselijk om hiervoor aandacht te hebben.

6.4 SCHAALNIVEAU

De coronacrisis heeft in de meeste sectoren binnen de landbouw tot een negatieve prijsvorming geleid, waardoor de investeringsruimte voor de agrariërs beperkt is, wellicht ook op langere termijn. Bij het uitwerken van de ambities is het raadzaam om rekening te houden met deze omstandigheden en bij het uitrollen hiervan uit te gaan van een langere periode. Daarnaast zouden de gebiedspartners kunnen nadenken over financiële ondersteuning bijvoorbeeld in de vorm van subsidies of fiscale regelingen om agrariërs te stimuleren om eventuele stappen te zetten richting verduurzaming op hun bedrijf.

7. VERVOLG

Tijdens de keukentafelgesprekken zijn de volgende vragen gesteld onder dit thema:

De gemeente Steenwijkerland gaat graag samen aan de slag voor het gebied. Hoe kan de gemeente u bij dit proces betrekken?

- Behoeftte aan klankbordgroep met collega-agrariërs.
- Wil graag deelnemen aan een klankbordgroep.
- Meewerken/denken aan een pilot.
- Deelname aan gebiedstraject ontwikkeling.
- Heb geen interesse in verdere deelname.

Analyse

7.1 PROCES

De meeste agrariërs willen graag betrokken blijven in de vorm van een klankbordgroep bestaande uit agrariërs of een klankbordgroep met gemeente, erfbetreders en belangenbehartigers. Ook zijn agrariërs geïnteresseerd om mee te denken en te werken aan een pilot of willen ze actief deelnemen in een gebiedstraject. Deze passage verdient wel enige nuancering, dat ondanks nagenoeg alle agrariërs graag de resultaten van het onderzoek horen en verbonden willen blijven, deze vraag wel enige sceptische reacties oproep, 'jaja, weer zo'n projectje'. Daarnaast is meerdere malen gevraagd naar de status van het bestemmingsplan.

Ondanks dat sprake is van enige scepsis en de weerbarstige en financiële situatie waar de meeste agrarisch ondernemers zich in bevinden, geven deze uitkomsten een grote betrokkenheid weer van de sector bij het gebied. Het is van belang dat de gebiedspartijen en in het bijzonder de gemeente op een slimme manier nadenken hoe een vervolg wordt gegeven aan dit onderzoek en op welke wijze de agrariërs hierbij worden betrokken.

8. CONCLUSIES & AANBEVELINGEN

8.1 CONCLUSIES

- De stijgende kostprijs - tegenover een gelijkblijvende of zelfs dalende prijs voor hun product - geeft agrariërs weinig financiële ruimte. De ruimte die er is wordt veelal volledig benut voor het optimaliseren van de bedrijfsvoering. Door het onzekere financiële perspectief kunnen agrariërs niet substantieel investeren in verduurzaming of verbreding, terwijl de meerderheid hiertoe wel bereid zou zijn. Een deel van de geïnterviewden heeft aangegeven bezig te zijn met het afbouwen van hun bedrijf en in de (nabije) toekomst te zullen stoppen. Voor deze boeren is het vaak niet meer interessant of van belang om te investeren.
- Bedreigingen voor de toekomst, die het doen van grote investeringen in de weg staan, worden ervaren in de beperkte financiële ruimte, grondschaarste (of zelfs grondconcurrentie - door uitbreiding van natuur en aanleg van zonnenvelden) en met name in de ontwikkelingen rondom de stikstofcrisis. De angst bestaat dat in de toekomst ook het optimaliseren van het bedrijf - door bijvoorbeeld een oude stal te vervangen door een nieuw exemplaar - niet meer mogelijk zal zijn. Laat staan dat er ruimte zal zijn om te extensiveren, waarbij ook weer grond nodig is.
- Agrariërs winnen kennis en advies in via verschillende organisaties en kanalen, afhankelijk van de vraag en context. De voornaamste adviseur is de boekhouder, maar er wordt ook kennis en advies ingewonnen via de veevoedadviseur,

collega-ondernemers (al dan niet in studieclubverband), de beurs in Hardenberg, adviesbureaus, de veearts, (agrarische) media en agrarische brancheorganisaties. Ook een baan naast het bedrijf kan een bron van informatie zijn voor de ondernemers. Met de gemeente en provincie is gering contact. Het contact dat er is wordt verschillend gewaardeerd. Over de gemeente wordt gezegd dat er geen duidelijk aanspreekpunt is, dat er geen duidelijke visie is en dat de gemeente redelijk gericht is op natuur, waardoor er niet altijd oog is voor landbouwbelangen.

- Over het algemeen is er weinig vertrouwen in de overheid onder de agrariërs. Zij vinden dat de overheid te veel met 'korte termijn zaken' bezig is en een stip op de horizon of meerjarig toekomstplan ontbreekt. Daardoor kunnen agrariërs niet anticiperen. De mate van vertrouwen (of wantrouwen) verschilt per overheidslaag. Het grootste wantrouwen wordt gevoeld richting de Rijksoverheid. Het contact met de provincie en gemeente wordt als beter ervaren, omdat die dicht bij de boer staan. Ook de afstand tussen beleid en praktijk vinden de boeren vaak te groot. Er zou meer balans moeten zijn tussen theoretische en praktische mensen bij de overheid. Daarnaast ervaren agrariërs dat het beeld van de overheid over de agrarische sector niet altijd even positief is. Met betrekking tot de politiek voelen de boeren dat hun stem niet meer vertegenwoordigd is. Doordat beleid zonder inspraak van landbouw tot stand komt, ontstaat onlogische en tegenstrijdige regelgeving.

- De grootste zorgen bij agrariërs hebben betrekking op het ontbreken van duidelijk beleid op het gebied van stikstof in relatie tot Natura 2000-gebieden en de impact daarvan op het bedrijf. Het gevoel leeft onder de agrariërs dat natuur belangrijker is dan landbouw. Ook zijn er zorgen over de uitbreiding van Natura 2000-gebieden met extra natuur. Dit kan leiden tot beperking in ontwikkeling en optimalisering van het bedrijf. Een redelijk deel van de agrariërs maken zich zeer ongerust over hun persoonlijke situatie waarbij niet duidelijk is of de PAS-meldingen worden gelegaliseerd of waarbij sprake is dat de NB-vergunning is vernietigd. Als hier geen passende oplossing voor komt, kunnen de gevolgen enorm zijn. Natura 2000 brengt beperkingen met zich mee met betrekking tot de afschot van dieren zoals ganzen die overlast veroorzaken. Ook is sprake van hinder van muizen, ooievaars, vossen en dassen. Door Natura 2000 is ook sprake van een scheurverbod, dat als zeer onaangenaam wordt ervaren door de boeren. Daarnaast zijn de boeren kritisch over de opstelling van Natuurmonumenten.
- De verwachting in de gemeente Steenwijkerland is dat een groot deel van de boeren gaat stoppen. Agrarisch ondernemers hebben zorgen over de impact hiervan op de leefbaarheid in de regio, omdat landschap dan niet meer wordt

onderhouden en gebouwen leeg komen te staan. Dit is een aandachtspunt voor de gemeente. Een aanzienlijk deel van de agrariërs heeft grote zorgen over de ontwikkeling van zonneparken, omdat dit ten koste gaat van de gezinsbedrijven. Initiatieven van agrarisch ondernemers komen niet van de grond omdat het elektriciteitsnetwerk vol zit, onder andere vanwege deze zonneparken. Daarnaast is sprake van een relatief grote interesse onder de boeren in kleine windmolens op een erf, maar daar wordt een terughoudendheid bij de gemeente geconstateerd. Andere voorziene effecten zijn: de (negatieve) impact op het landschap en prijsopdrijvend effect van gronden. Een ander thema dat relatief vaak benoemd is betreft de droogte en de impact hiervan op het bedrijf.

- LTO Noord afdeling Steenwijkerland wordt gezien als een belangrijke partij. Door de respondenten wordt heel verschillend gedacht over de rol en invloed van LTO. Een aanzienlijk deel van de agrariërs waarmee gesproken is, is geen lid van LTO om diverse redenen. Over de gemeente bestaan verschillende opvattingen. De grootste algemene deler is het ontbreken van een vast aanspreekpunt binnen de gemeente. Over het waterschap wordt gezegd niet zichtbaar te zijn en wordt een afstand ervaren, omdat de waterschappen

groter zijn geworden als gevolg van fusies. Betreffende de provincie is het beeld divers. In ieder geval wordt aandacht gevraagd voor een betere communicatie, bijvoorbeeld over de ontwikkelopgave van Natura 2000-gebieden en een 'meedenkende' houding richting de agrariërs. Boeren zijn uitgesproken negatief over de houding van TBO's en dan met name Natuurmonumenten. Het plaatselijk belang en buurtverenigingen worden over het algemeen positief gewaardeerd.

- Corona heeft met name een impact op de prijzen van de producten zoals melk en vlees. Agrarisch ondernemers met een recreatietak zoals een camping hebben wel goede zaken gedaan afgelopen zomer. Daarnaast is een positieve ontwikkeling zichtbaar dat mensen zich meer zijn gaan bezighouden met gezonde voeding en lokaal geproduceerd voedsel. Naast de economische consequenties heeft corona vooral ook sociale gevolgen, onder andere door de beperkte aanloop van erfbetreders.
- Een groot aantal agrariërs is bereid gevonden om in gesprek te treden en heeft uitgesproken ook betrokken te willen blijven bij het vervolg als het onderzoek is afgerond en gepresenteerd bijvoorbeeld door middel van een klankbordgroep.

8.2 AANBEVELINGEN

- Noordwest-Overijssel, een samenwerkingsverband bestaande uit het Rijk, provincie, gemeenten in Noordwest-Overijssel en het waterschap heeft in het IBP Vitaal Platteland forse ambities geformuleerd ten aanzien van urgente opgaven en noodzakelijke transitie op het gebied van het terugbrengen van emissies, inpassen van grote ruimteclaims, behoud en ontwikke-

ling van waardevol natuur en landschap en zorgvuldig omgaan met grondstoffen. De hoofdmoot van de agrariërs bevinden zich in een (hele) moeilijke financiële situatie, waardoor er hele beperkte ruimte is om te investeren in verduurzaming of verbreding. Daarom wordt aanbevolen een actieve rol te vervullen in het meedenken van een beter verdienmodel en het ontwikkelen van projecten die daaraan bijdragen. De ambities uit het IBP Vitaal Platteland dienen teruggebracht te worden naar het schaalniveau van het boerenerf, zodat het financieel aantrekkelijk is om te investeren voor de agrariërs, waarbij sprake is met een realistische terugverdientijd. Daarnaast zien we dat verschillende (private) partijen een claim leggen op de landbouwgrond, vooral voor de aanleg van zonnepanelen. Dit kan wellicht financieel interessant zijn, maar wellicht is dit niet wenselijk voor het landschap. Daarom is het raadzaam om als samenwerkingsverband enige regie te nemen wat betreft het inpassen van ruimteclaims.

- De boekhouder heeft als belangrijkste adviseur zicht op de financiële situatie van een bedrijf en daarmee heeft zij ook een redelijk goed beeld van de sector. We adviseren de gemeente om na te denken op welke manier accountants betrokken kunnen worden bij de vorming en totstandkoming van beleid. Daarnaast komt naar voren dat agrarische media een belangrijk medium zijn waar agrariërs hun informatie vandaan halen. Daarom raden we aan om de agrarische media beter te benutten met als doel om boeren te informeren en draagvlak te creëren voor beleid. Daarbij is het belangrijk dat er een duidelijk aanspreekpunt is binnen de gemeente. Dat blijkt vaak een bron van frustratie te zijn bij de boeren, omdat dit niet bekend is.

Wellicht zou de gemeente kunnen overwegen om een onafhankelijk contactpersoon voor het buitengebied aan te stellen die een brugfunctie vervult richting de gemeente.

- Naast de moeilijke financiële situatie waar agrarisch ondernemers zich in bevinden, bestaat er een grote onzekerheid onder boeren vanwege onduidelijk of ontbrekend beleid waaronder op het terrein van stikstof in relatie tot Natura 2000. Als gevolg hiervan nemen agrariërs een afwachtende houding aan. Daarnaast is sprake van een diep wantrouwen richting overheden. We adviseren het samenwerkingsverband Noordwest-Overijssel ten aanzien van het realiseren van ambities een realistisch tijdsplan te hanteren en daarbij rekening te houden ten aanzien van de ontwikkelingen omtrent stikstof. Plus is van belang dat hier snel duidelijkheid over komt. We raden in ieder geval de gemeente zeer aan om te investeren in de relatie tussen de boeren en de gemeente.
- De agrarisch ondernemers zien andere uitdagingen als belangrijke opgaven dan het samenwerkingsverband Noordwest-Overijssel en zijn veelal gerelateerd aan het boerenerf. We adviseren dat de overheden uit dit samenwerkingsverband in samenwerking met de agrariërs bepalen welke thema's als meest urgent worden gezien en waarbij bij alle partijen draagvlak is om hiermee aan de slag te gaan. Daarnaast bevelen we aan dat de rol en bijdragen van de betrokken overheden scherp is en dit ook actief te communiceren aan de agrariërs. Wij zijn van mening dat dit helpt in het verkleinen van de afstand tussen de overheid en de agrarische sector en het verkrijgen van draagvlak voor de plannen omdat boeren dan gelijk zien dat overheden ook hun verantwoordelijkheid nemen ('het wordt niet alleen op het bordje van de boer gelegd').

- Tussen de gebiedspartijen en de agrarische sector in Steenwijkerland is een kloof waarneembaar. Dit kan het realiseren van de plannen bemoeilijken. Door agrariërs zouden eventuele ambities ervaren kunnen worden dat het 'opgelegd wordt van hogere hand'. We raden dringend aan dat nagedacht wordt welke stappen gezet kunnen worden om de afstand te verkleinen en hoe aan draagvlak gewerkt kan worden voor de plannen. Het aanstellen van een onafhankelijk contactpersoon voor het buitengebied kan daarbij een oplossing zijn. Deze rol zou ingevuld kunnen worden door een ervencoach. De provincie Overijssel stelt ervencoaches kosteloos beschikbaar aan gemeenten. Daarnaast zou de gemeente middelen beschikbaar kunnen stellen voor 'Over het Hek' omdat dit een initiatief betreft waarmee de boeren uit Steenwijkerland aan de inwoners van de gemeente en daarbuiten hun bedrijf willen laten zien. Met het aandragen van deze voorbeelden willen we laten zien dat met relatief 'kleine' stappen veel bereikt zou kunnen worden in het verbeteren van de verhoudingen.
- De coronacrisis heeft in de meeste sectoren binnen de landbouw tot een negatieve prijsvorming geleid, waardoor de investeringsruimte voor de agrariërs beperkt is, wellicht ook op langere termijn. Bij het uitwerken van de ambities is het raadzaam om rekening te houden met deze omstandigheden en bij het uitrollen hiervan uit te gaan van een langere periode. Daarnaast zouden de gebiedspartners kunnen nadenken over financiële ondersteuning bijvoorbeeld in de vorm van subsidies of fiscale regelingen om agrariërs ondernemers te stimuleren om eventuele stappen te zetten richting verduurzaming op hun bedrijf.

- De meeste agrariërs willen graag betrokken blijven in de vorm van een klankbordgroep bestaande uit agrariërs of een klankbordgroep met gemeente, erfbetreders en belangenbehartigers. Ook zijn agrariërs geïnteresseerd om mee te denken en te werken aan een pilot of willen ze actief deelnemen in een gebiedstraject. Daarbij dient opgemerkt te worden dat wel enige scepsis bestaat. Ondanks deze aarzeling en de weerbarstige en financiële situatie waar de meeste agrarisch ondernemers zich in bevinden, geven deze uitkomsten een grote betrokkenheid weer van de sector bij het gebied. Het is van belang dat de gebiedspartijen en in het bijzonder de gemeente op een slimme manier nadenken hoe een vervolg wordt gegeven aan dit onderzoek en op welke wijze de agrariërs hierbij worden betrokken bijvoorbeeld door het instellen van een klankbordgroep.

BIJLAGEN

Bijlage 1: verzonden brief aan agrarisch ondernemers in Steenwijkerland

Aan de bewoner(s) van
(zie adressenlijst)

zaaknummer -
behandeld door Petra Wagenaar
uw kenmerk -
bijlagen -

Steenwijk, 20 juli 2020

Onderwerp Vervolg enquête

Beste agrariër,

In mei stuurden we u een brief over een onderzoek dat Stichting Stimuland voor ons uitvoert onder alle Steenwijkerlandse boeren. Met dat onderzoek willen we in kaart brengen welke vragen en behoeften er zijn. Hoe we daarop kunnen inspelen en wat we kunnen doen om te zorgen voor een sterke agrarische sector en een vitaal buitengebied. Dit onderzoek bestaat uit een enquête en keukentafelgesprekken. Aan de hand van de uitkomsten gaan we aan de slag met ons plattelandsbeleid.

De enquête is afgerond

Eén onderdeel van het onderzoek is inmiddels afgerond en dat is de enquête. Tussen 18 mei en 1 juni kon u de vragenlijst invullen. De uitkomsten hebben we gebundeld in een tussenrapport. Dit tussenrapport geeft richting aan de keukentafelgesprekken waar Stimuland inmiddels mee is gestart. Na deze keukentafelgesprekken kunnen we in beeld brengen hoe de agrarische sector de toekomst ziet en welke uitdagingen en opgaven van invloed zijn op agrarische bedrijven. Dat is de basis voor het plattelandsbeleid dat we met elkaar gaan maken. Wilt u het tussenrapport bekijken? U vindt het op www.steenwijkerland.nl/plattelandsbeleid/tussenrapport

Keukentafelgesprekken

Zo'n 40 agrariërs hebben zich via de enquête al aangemeld voor een keukentafelgesprek. Heeft u dat nog niet gedaan, maar wilt u ook graag meedoen? Stuur dan een e-mail naar Mirjam Arends van Stimuland via info@stimuland.nl of bel 06 13 48 85 79. Stimuland is inmiddels begonnen met het plannen van de keukentafelgesprekken. Zij nemen hiervoor telefonisch contact op met iedereen die zich heeft aangemeld. Net als bij de enquête geldt ook voor de keukentafelgesprekken dat we vertrouwelijk met uw persoonsgegevens omgaan.

Adresgegevens Postbus 162, 8330 AD Steenwijk • Vendelweg 1 Steenwijk • telefoon 14 0521 •
e-mail info@steenwijkerland.nl • www.steenwijkerland.nl • bankrekeningnummer NL19 BNGH 0285 0924 21
Gemeentelijke producten kunt u ook aanvragen via onze website.

Vragen?

Heeft u vragen of wilt u meer weten over het onderzoek? Ook dan kunt u bellen of mailen naar Mirjam Arends van Stimuland. Met andere vragen kunt u terecht bij Petra Wagenaar van de gemeente, via petra.wagenaar@steenwijkerland.nl of telefonisch via 14 0521.

Met vriendelijke groet,

Rob Tax
Programmaleider

Bijlage 2:

Gesprekshandleiding Inventarisatie & analyse Vitaal Platteland Steenwijkerland

BASIS/BEDRIJFSVRAGEN

Algemeen

Naam | Adres | Woonplaats | Telefoon | E-mail

Type bedrijf

- Veehouderij
- Akkerbouw
- Gemengd
- Rietteelt
- Verbreding
- Toerisme
- Zorg
- Anders

Focus van het bedrijf

- Gangbaar
- Biologisch
- Agrarisch natuurbeheer
- Rechtstreekse verkoop van producten
- Anders

Hoe runt u momenteel uw bedrijf? open vraag

(behoud van huidige situatie, uitbreiden, innoveren, verbreden, afbouwen, anders)

De volgende vragen zouden bij dit thema gesteld kunnen worden tijdens het keukentafelgesprek. Deze vragen zijn als richtinggevend/leidraad bedoeld om het thema in te leiden. De vetgedrukte vraag betreft de hoofdvraag en de vragen daaronder, betreffen de subvragen:

1. TOEKOMSTPERSPECTIEF

Hoe ziet de toekomst voor uw bedrijf eruit?

- a) Wat is uw toekomstbeeld voor de komende jaren (uitbreiding hoofdactiviteit, behoud van huidige situatie, afbouwen/stoppen hoofdactiviteiten)?
- b) Wat gaat er volgens u veranderen qua bedrijfsvoering de komende jaren? Als u geen veranderingen verwacht kunt u dat nader toelichten?
- c) Verkent u ook andere opties zoals sluiten kringlopen en natuur in combinatie met landbouw, lokale productieketens of toename van nevenactiviteiten?

2. KENNIS EN ADVIES

Bij wie en waarom wilt u over het algemeen informatie en advies in?

- Bij welke instanties wilt u kennis en advies in (Rijk, provincie, gemeente, agrarische brancheorganisatie, lokale gebiedsorganisaties, terreinbeheerders, collega-ondernemers, media, anders, geen)?
- Waarom is de accountant/boekhouder uw of voor agrarisch ondernemers de belangrijkste adviseur?
- Er is behoefte aan meer informatie over innovaties in de sector en mogelijkheid tot klankborden. Van wie verwacht u deze informatie?

3. SECTOROVERSTIJGENDE/SECTORSPECIFIEKE UITDAGINGEN IN RELATIE TOT BEDRIJF

Over welke sectoroverstijgende en sectorspecifieke uitdagingen maakt u zich (het meeste) zorgen en welke impact hebben deze uitdagingen op het toekomstperspectief van uw bedrijf?

- Over welke sectoroverstijgende/sectorspecifieke uitdaging maakt u zich het meeste zorgen en heeft de grootste impact op het toekomstperspectief van uw bedrijf (corona, stikstof, (tegenstrijdige) regelgeving, financiering, klimaatverandering, biodiversiteit, Natura 2000, etc.)?
- Waarom zien agrarisch ondernemers (tegenstrijdige) regelgeving, stikstofcrisis en Natura 2000 als belangrijkste uitdagingen in relatie tot het toekomstperspectief van het eigen bedrijf?
- Wat is het beeld volgens u wat de overheid (Rijk, provincie, gemeente) heeft over de agrarische sector? Indien negatief, wat is er volgens u nodig om dit te verbeteren?
- Heeft u vertrouwen in de overheid (Rijk, provincie, gemeente) als het gaat om kennis van de agrarische sector bij het vormen en totstandkoming van beleid? Zo nee, wat is er volgens u nodig om dit te verbeteren?

4. GEBIEDSPECIFIEKE UITDAGINGEN IN RELATIE TOT BEDRIJF

Wat is kenmerkend voor het gebied waar u onderneemt, welke thema's spelen hier en welke impact hebben deze uitdagingen op het toekomstperspectief van uw bedrijf?

- Wat zijn volgens u de belangrijkste kenmerken van dit gebied in relatie tot andere gebieden in Overijssel, en waar bent u trots op?
- Wat zijn volgens u de grootste opgaven in dit gebied in relatie tot het toekomstperspectief van uw bedrijf? Kunt u toelichten waarom deze opgave(n) zo prominent de aandacht verdient?
- Waarom ziet u natuurontwikkeling, ruimteclaims ten behoeve voor onder andere klimaat- en energietransitie, leefbaarheid, vrijkomende agrarische bebouwing, stedelijke ontwikkeling en toerisme als belangrijkste uitdagingen in relatie tot het toekomstperspectief van uw bedrijf?
- Door provinciale, regionale overheden en de waterschappen wordt veenweide & bodemdaling, terugbrengen van de emissies van milieubelastende stoffen, behoud en ontwikkeling van natuur en zorgvuldig omgaan met grondstoffen als belangrijkste uitdagingen gezien. Deelt u de opvatting van de overheden? Zo ja, waarom wel? Zo nee, waarom niet?
- Welke rol kunt u zelf spelen in de transitieopgaven die de sector en het gebied hebben?

5. GEBIEDSPARTIJEN

- Wie zijn volgens u de partijen die actief zijn in dit gebied (LTO-Noord, politiek, gemeente, plaatselijk belang, energiecoöperatie, lokale gebiedsorganisaties, terreinbeheerders, anders)? Voelt u zich door deze partijen vertegenwoordigd? Welke partijen hebben wezenlijke invloed op het beleid en gang van zaken in het buitengebied?
- Welke rol verwacht u van betrokken overheden in uw gebied?

	Informerend	Faciliterend	Sturend
Gemeente Steenwijkerland	☐	☐	☐
Waterschap	☐	☐	☐
Provincie Overijssel	☐	☐	☐
Rijksoverheid	☐	☐	☐

Toelichting: _____

6. OVERIG

Welke impact heeft de coronacrisis op uw bedrijf, worden investeringen uitgesteld vanwege corona, en hoe verhoudt de coronacrisis zich tot bedrijfsvoering op lange termijn?

- Welke impact heeft de coronacrisis op (de omzet) van uw bedrijf?
- Welke ondersteuningsmogelijkheden kan de gemeente nemen om de impact te verzachten?
- Heeft u gebruik gemaakt van bestaande ondersteuningsmogelijkheden? Zo ja, waarom wel? Zo nee, waarom niet?
- Worden investeringen uitgesteld vanwege corona en zo ja, welk type investeringen?
- Hoe verhoudt de coronacrisis zich tot bedrijfsvoering op lange termijn?

7. VERVOLG

De gemeente Steenwijkerland gaat graag samen aan de slag voor het gebied. Hoe kan de gemeente u bij dit proces betrekken?

- Behoeft aan klankbordgroep met collega-agrariërs
- Behoeft aan klankbordgroep met gemeente, erfbetreiders en belangenorganisaties, etc.
- Wil graag deelnemen aan een klankbordgroep
- Meewerken/denken aan een pilot
- Deelname aan gebiedstraject ontwikkeling
- Heb geen interesse in verdere deelname

